

“TEKLİF-İ MÂ LÂ YUTÂK” RİSALESİ
BAĞLAMINDA İSMAİL KONEVÎ’NİN TEKLİF
ANLAYIŞI
İSMAİL KONEVÎ’S CONCEPTION ABOUT THE
CARRYING OUT OF THE ACTIONS IN THE
CONTEXT OF THE
TREATIS “TEKLİF-İ MÂ LÂ YUTÂK”

İBRAHİM BAYRAM

[Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ABD
Associate Professor Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology,
Department of Kalam
ibrahim.bayram@gop.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0002-4752-0447>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22 Temmuz/July 2019 Kabul Tarihi / Accepted: 04 Aralık/December 2019

Yayın Tarihi / Published: 16 Aralık/December 2019 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Yıl / Year: 2019 Sayı – Issue: 47 Sayfa / Pages: 137-179

Atf/Cite as: İbrahim. Bayram “Teklif-i Mâ Lâ Yutâk” Risalesi Bağlamında İsmail Konevî’nin Teklif Anlayışı- İsmail Konevî’s Conception About the Carrying out of the Actions in the Context of the Treatise “Teklif-i Mâ Lâ Yutâk”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 47 (Aralık-December 2019): 137-179. <https://doi.org/10.17120/omuifd.595157>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

“Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk” Risalesi Bağlamında İsmail Konevî'nin Teklif Anlayışı

Öz: 18. yüzyıl Osmanlı bilginlerinden olan İsmail Konevî, Beyzâvî tefsirine yazdığı haşiye ile müfessir; kelâm alanında yazdığı risalelerle de mütekelim kimliğini ispat etmiş bir şahsiyettir. Onun kelâm alanındaki çalışmalarından biri de teklif konusundaki “Teklîf-i mâlâ Yutâk” isimli risalesidir. Çeşitli kütüphanelerde farklı nüshaları bulunan bu risalesinde müellif, önce konuyu üçlü bir tasnif üzerinden ele almış, sonrasında kimi Eş'arî ve Mâtürîdî kaynaklar eşliğinde meseleye derinlik kazandırmıştır. Konevî, teklif-i mâ lâ yutâkı; ilki aklen ve âdeten imkânsız, ikincisi aklen mümkün âdeten imkânsız ve sonuncusu her iki yönden de mümkün, ancak gerçekleşmesi ilahi ilme aykırı iş ile teklif şeklinde üç bölüme ayırmış, ilgisini ise daha çok son kısmın birincisine dâhil olup olmayacağı üzerine yoğunlaştırmıştır. Konevî, Allah'ın ilmine aykırı olduğu teziyle üçüncü bölümdeki teklifin vukuunu özü itibariyle imkânsız gören ve onu birinci kısma dâhil eden kimi Eş'arî zevata muhalefet etmiş ve bu hususta Mâtürîdî yaklaşımı destekleyen bir dil kullanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kelâm, Teklif, İsmail Konevî, Muhal, Halef.

İsmail Konevi's Conception about the Carrying Out of the Actions in the Context of the Treatise “Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk”

Abstract: İsmail Konevî who is one of the 18th century Ottoman scholars is a person who has proved his identity as a mufasseer (the interpreter of the Quran) with the postscript that he has written in the tafsir of Baydâwî, and his identity as a theologian with the treatises that he has written in the field of kalam. One of his works in the aforementioned field is the treatise named “Teklîf-i mâ lâ yutâk”. In this treatise, which has different copies in various libraries, the author first dealt with the topic through the triple classification, and then went deeply into the issue by means of Ash'ari and Maturidi sources. Konevî, divided the actions which were brought forward, but weren't possible to carry out, into three parts; the first action was impossible in terms of the reason and the laws of nature, the second action was possible in terms of the reason, but was impossible in terms of the natural laws, and the last action was possible in both ways, but the carrying out the action was contrary to the divine knowledge. The scholar focused his attention more on whether the last part could be included in the first

part. He, opposed some Ash'ari people who considered that the carrying out of the actions in the third section was impossible in essence with the thought that it was contrary to the knowledge of Allah, therefore, included these actions in the first part, and in this respect he used a language that supported the Maturidi approach.

Keywords: Kalam, Bring Forward, Ismail Konevi, Impossible, Successor.

Giriş

İsmail Vehbî¹ b. Muhammed b. Mustafa (İsmail Konevî) (ö. 1195/1781), başta Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl* adlı tefsirine yazdığı haşiye ile ismini duyuran, çoğu ilim dalında çalışmaları olan bir bilginidir. İsmail Konevî, Ebû'l-Müfeddâ (Ebû'l-Fidâ) künyesi, İsmâuddîn ve Konevî nisbeleri ile anılır. Nisbesinin çağrıştırdığı üzere Konya'da doğmuştur;² ancak kaynaklarda doğum tarihi hakkında bilgi verilmemiştir. Bazı risalelerinin girişinde kendisi için kullandığı unvana³ ve Bursalı Mehmed Tahir'in onu

---

¹ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannafin* (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, ts.), 1: 222; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmîü's-şurûh ve'l-havâşî: mu'cemun şâmil li-esmâi'l-kütübi'l-meşrûha fi't-türâsi'l-İslami ve beyânî şurûhihâ* (Ebûzabî [Abudabi]: el-Mecmaü's-Sekafi, 1425/ 2004), 1: 337; Muhammed Emin Efe, *İsmail Konevî Efendi'nin Hâşiye 'Ale'l-Mukaddimâti'l-Erba' adlı eserinin tahkik ve tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2018), 4.

² Ebû'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed Muradî, *Silkü'd-dürer fi a'yâni's-sânî aşer*, 3. Baskı (Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Dârü İbn Hazm, 1408/1988), 1: 258; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm: kamusu teracim: el-hutut ve's-suver*, 15. Baskı (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 2002), 1: 325; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 1: 380; Adil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hazır*, 3. Baskı (Beyrut: Müessesetu Nuveyhizi's-Sekafiyye, 1409/1988), 1: 94. Künyesi kimi kaynaklarda Ebû'l-Müfeddâ; kimisinde ise Ebû'l-Fidâ şeklinde geçmektedir. İkincisine örnek olarak bk. *Fihrisü'l-hizaneti't-teymuriyye: tefsir* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Misri, 1367/1948), 1: 27, 193; *Fihristü'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Mahfuza bi'l-Kütübhaneti'l-Hidiviye*, 2. Baskı (Kahire: Matbuatu Şeyh Osman Abdürrezzâk, 1310), 1: 168. Bu isim künyesine bakıldığında onun babasının isminin Mustafa olduğu yönünde aktarılan bilgi yanlış olmalıdır. Bunun için bk. Yaşar Sarkaya, *Ebu Said el-Hâdimî: Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Alimi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008), 213.

³ İsmail b. Muhammed el-Konevî, *Şerhu kelimeti't-tevhîd*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, nr. 297.413 KON 297.413 KON 1, 1b; İsmail b. Muhammed el-Konevî, *İlmullah*

tanıtırken istimal ettiği ifadeye bakılacak olursa hafızlık yapmış,⁴ Anadolu ve Halep ulemasından ders almış,⁵ bu manada Mustafa el-Konevî, Halil el-Konevî, Muslihuddîn Mustafa el-Mer'aşî gibi hocalara öğrenci olmuş, özellikle Abdülkerim el-Konevî ve Ebû Abdullah Mahmûd b. Muhammed el-Antakî gibi hocalardan çokça istifade etmiştir.⁶ Kimi kaynaklarda aktarıldığına göre Ebû Saîd el-Hâdimî'nin de (ö. 1176/1762) öğrenciliğini yapmış,⁷ İstanbul ilim hayatındaki hızlı yükselişinde onun (Hadîmî) gibi bu kadim şehrin ilim ehli katında yüksek bir mevki bulunan zata öğrenci olmasının da büyük bir payı olduğu savunulmuştur.⁸

Müfid İsmail Efendi (1132-1217)⁹ ve daha sonra kazaskerlik yapacak olan¹⁰ Ayıntâbî Mehmed Münib Efendi ise (ö. 1238/1822) İsmail Konevî'ye öğrenci olan kişiler arasında yer almaktadır.¹¹ Müellifin oğlu

şâmilün li-umûrin gayri'l-mütenâhî, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, nr. 297.4 KON 297.4 KON 1192 H. 1, 29b.

- 4 Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333), 1: 405. Aynı ifade Ali Rıza Karabulut tarafından da kullanılmıştır. Ali Rıza Karabulut, *Mu'cemü'l-mahtutat el-mevcude fî mektebat İstanbul ve Anadolu = İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde mevcut el yazması eserler ansiklopedisi* (b.y., ts.), 1: 317. Recep Dikici de onun küçük yaşlarda hafızlık yaptığına temas etmiştir. Bk. Recep Dikici, "Konyalı Hâfız İsmâil Efendi", *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı VI*, ed. Caner Arabacı, Özel Sayı (Aralık 2003): 36.
- 5 Ebû'l-Ûla Mardin, *Huzûr Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966), 2-3: 312; Ömer Aydın, *Başlangıçtan Günümüze Türk Kelâmcıları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 203.
- 6 Muradî, *Silkü'd-düerer*, 1: 258.
- 7 Öğrencisi İbrahim Efendiye Hadim Müftüsü Şeyhimiz ve Üstadımız Hadimî'nin Nasihatlarını İçeren Mektubunun Sureti, Bölge Yazma Eserler, nr. 4671, 13b-14a belgesinden naklen İrfan Görkaş, *Ebu Saîd Muhammed Hadimî'de Bilgi Meselesi* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005), 51; Sarıkaya, *Ebu Saîd el-Hâdimî*, 200, 208.
- 8 Sarıkaya, *Ebu Saîd el-Hâdimî*, 215.
- 9 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar; sad. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3: 821, 4: 1213; Dikici, "Konyalı Hâfız İsmâil Efendi", 36.
- 10 Sarıkaya, *Ebu Saîd el-Hâdimî*, 213.
- 11 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3: 821; Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 34; Mardin, *Huzûr Dersleri*, 2-3: 312.

Mehmed Şerif Efendî’nin de,¹² babası gibi bir müderris olduğuna bakılacak olursa,¹³ o da kendisine öğrencilik yapmış olmalıdır. Konevî hakkında en geniş bilgiyi sunan ve onunla çağdaş olup kendisiyle tanışan Muhammed Murâdî’nin (ö. 1206/1791) müellife dair aktardığı malumatı onun öğrencileri vasıtasıyla aldığı belirtilmesi de, kendisinin başka öğrencileri olduğunu ihsas etmektedir.¹⁴ Nitekim Mehmed Süreyyâ da onun pek çok öğrenci yetiştirdiğini bildirmekte; ancak diğer kaynaklar gibi başka isim zikretmemektedir.¹⁵

Medrese eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul’a gelip¹⁶ yerleşen ve vatan edindiği¹⁷ bu ulu şehirde dersler vermeye başlayan Konevî, başta Arapça olmak üzere, kelim, fıkıh, mantık gibi dersler okutmuştur. Aynı zamanda camilerde halka açık dersler yapmış, toplumun muhtelif katmanlarına mensup insanlar tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Bu duruma bağlı olarak¹⁸ ulema arasında ismi ön plana çıkmış ve her yerde anılır olmuştur. Şöhreti dönemin padişahı III. Mustafa’ya (1757-1774) kadar ulaşan müellif, onun tarafından¹⁹ Enderûn-u Hûmâyûn’a Reîsu’l-Muallimîn olarak nasbedilmiş,²⁰ saray hocası olarak²¹ burada çeşitli ders-

¹² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3: 821; Behcetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, *Merakid-i mu’tebere-i Üsküdar: Ünlülerin Mezarları*, haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1976), 17.

¹³ Vefat tarihi olarak 1197 senesi verilir. Üsküdarî, *Merakid-i mu’tebere*, 17.

¹⁴ Muradî, *Silkü’-d-dürrer*, 1: 258.

¹⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3: 821.

¹⁶ Sarıkaya, *Ebu Said el-Hâdimî*, 213.

¹⁷ Konevî’nin İstanbul’u vatan edindiği bilgisi, kendisinin bir risalesini çoğaltan hattata aittir. Bk. İsmail b. Muhammed el-Konevî, *Risâle fi mukadderâti’l-Kur’an*, Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz A 1006/19, 104b.

¹⁸ Sarıkaya, *Ebu Said el-Hâdimî*, 213.

¹⁹ Muradî, *Silkü’-d-dürrer*, 1: 258.

²⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3: 821; Mardin, *Huzûr Dersleri*, 2-3: 312; Yaşar Sarıkaya, “Osmanlı Anadolu’sunda Parlayan Bir Eğitim Merkezi: Hâdimî Medresesi ve Kütüphanesi”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 42 (2013): 162. Burada muhtemelen ilgili unvandan hareketle onun İstanbul’da ders veren müderrislerin başı olduğu yönünde çıkarım da yapılmıştır. Bk. Dikici, “Konyalı Hâfız İsmâil Efendî”, 36. Ancak kanaatimizce bu ifade Enderun’daki müderrislerin başı olduğunu ortaya koymaktadır.

²¹ Üsküdarî, *Merakid-i mu’tebere*, 17. Yaşar Sarıkaya, “Osmanlı Dönemi Konya’sında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Alimler (18.-29. Yüz-

ler vermiştir. Sonrasında Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) tarafından da hürmet gören müellifin bu durumu padişahın onun derslerini dinlemesine kadar varmıştır. Aynı zamanda III. Mustafa döneminde başladığı Huzûr-ı Humayûn derslerinde aldığı görevini sürdürmeye de devam etmiştir.²² Bu manada kimi kaynaklarda onun sultanların huzurunda ilk kez tefsir dersi takrir eden zat olduğu belirtilmişse de,²³ bu hususu şerh etmek gerekir. Şayet bu paye ile onun Huzûr derslerindeki görevi kastediliyorsa, bu ilk takrir şerefine Fetva Emîni Ebû Bekir Efendi'ye ait olup²⁴ kendisinin, bu aşamada mukarrir değil, muhatap konumunda olduğunu belirtmek gerekir.²⁵ Anlaşıldığı kadarıyla o, 1172 yılında başladığı muhataplık vazifesini²⁶ hep bu şekilde sürdürmüş, öte yandan uhdesine aldığı müderrislik görevini Şehzade medresesinde iken bırakarak emekli olmuştur.²⁷

142
OMÜİFD

İsmail Konevî, İstanbul'da hayatını idame etmekle birlikte doğduğu ve yetiştiği şehir olan Konya ile ilişkisini kesmemiş, 1773 yılında²⁸ burada bir medrese inşa ettiği gibi, onun canlılığını sürdürmesi için vakıflar da tesis etmiştir.²⁹ Bunun için fedakârlıktan kaçınmamış, İstanbul'da

yıllar)", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/1 (2007): 176.

²² Muradî, *Silkü'd-dürrer*, 1: 258.

²³ Bağdâdî, *Hediyetü'l-arifin*, 1: 222; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 1: 94; Dikici, "Konyalı Hâfız İsmâil Efendi", 36.

²⁴ Mardin, *Huzûr Dersleri*, 2-3: 144; Mehmet İpşirli, "Huzûr Dersleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 442

²⁵ Ahmed Vasıf Efendi, *Vasıf Tarihi* (Bulak: Bulak Matbaası, 1246), 1: 101; Mardin, *Huzûr Dersleri*, 2-3: 312; İpşirli, "Huzûr Dersleri", 18: 442.

²⁶ Mardin, *Huzûr Dersleri*, 2-3: 738. Mehmed Süreyya bu tarihi 1700 olarak vermektedir. Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3: 821.

²⁷ Mardin, *Huzûr Dersleri*, 2-3: 312.

²⁸ Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Medreseler" *Konya Şehrinin Fiziki ve Sosyo Ekonomik Yapısı: Makaleler* (Konya: Selçuklu Belediyesi, 2004) 379.

²⁹ M. Ali Uz, *Sultânî'l-ulema Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, 2. Baskı (Konya: Şems Yayınları, 2004), 188. İlk zamanlarda kendi adıyla anılan medrese, daha sonra orada ders veren Köse Hasan Efendi gibi kimi müderrislerin adıyla yâd edilir olmuştur. Bk. Uz, *Konya Âlimleri*, 188.

bulunan mal varlığını,³⁰ Cebeci Mahallesi’nde Sultan Selim Camii yakınlığında yer alan evini vakfetmiştir.³¹

Konevî, hac yolculuğu için Sultan I. Abdülhamid’den talep ettiği izni alınca İstanbul’dan yola çıkmış, 1194 senesi Ramazan’ında Şam’a varmıştır. Burada Esad b. Halil es-Sıddîkî’nin yanında bir müddet konakladıktan sonra Şam kafilesiyle birlikte Hicaz’a doğru yola revan olmuştur. Hac dönüşü Mezârîb denilen yerde hastalanmış, bu halde iken getirildiği Şam’da 12 Safer 1195/1781 tarihinde Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur. Emeviyye camiinde kılınan cenaze namazını takiben Salihyye’de Hz. Zülkifl’in makamının bulunduğu Kasiyûn dağının eteklerine defnolunmuştur.³²

Osmanlı ilim dünyasının önde gelen zevatından biri olan, bu manada Anadolu ilim ehlinin reisi şeklinde tavsif edilen,³³ ilim öğretme hususunda çok büyük gayret gösteren, aynı zamanda hat sanatıyla uğraşan,³⁴ zühdü, takvası ve faziletiyle maruf bulunan müellif,³⁵ adını özellikle Kâdî Beyzâvî’nin (ö. 685/1286) tefsiri ve Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes’ûd’un (ö. 747/1346) *Tavzih* adlı çalışmasında yer alan *Mukaddimâtü’l-*

³⁰ Muammer Gül v.dğr., *Selçuklu’dan Günümüze Konya’nın Sosyo-politik Yapısı* (Konya: Konya Emniyet Müdürlüğü Ar-Ge, 2003), 384.

³¹ Caner Arabacı, *1900-1924 Yılları Arası Konya Medreseleri* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1996), 232.

³² Muradî, *Silkü’l-dürer*, 1: 258. Ebu’l-Ûlâ Mardin, vefat tarihi olarak 1194 senesine işaret etmektedir. Bk. Mardin, *Huzûr Dersleri*, 2-3: 312. Behcetî İsmail Hakkı, Üsküdar’da medfun bulunan değerli şahsiyetlerin mezar taşları üzerinden yaptığı çalışmada Konevî’nin 1183’de vefat edip kabrinin de burada olduğunu ifade eden bir kayıt düşse de bu bilgi de herhalde bir yanlışlık olmalıdır. Bk. el-Üsküdarî, *Merakid-i mu’tebere*, 17.

³³ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *İzahü’l-meknun fi zeyl-i ala Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, thk. Mehmed Şerefeddin Yalıtıkaya-Rıfat Bilge el-Kilîsî (Beyrut: Müessesetü’t-Târîhi’l-Arabî, ts.), 1: 142.

³⁴ Arabacı, *Konya Medreseleri*, 231; Uz, *Konya Âlimleri*, 188. Nitekim Ekrem Hakkı Ayverdi’nin ilgili hat koleksiyonunda 1164 tarihli Konevî’ye ait bir murakkaâtın bulunduğu ifade edilmektedir. Bk. Muhittin Serin, “Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Ekrem Hakkı Ayverdi Hat Koleksiyonu Envanteri”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1995), 42.

³⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3: 821; Mardin, *Huzûr Dersleri*, 2-3: 312.

erbaası üzerine kaleme aldığı haşiyeler ile duyurmuş, bunların dışında ayrıca çeşitli risaleler de telif etmiştir.³⁶

Farklı ilim dallarında ihtisası olan müellifin³⁷ risalelerinin önemli bir bölümünü doğrudan kelim ilmini ilgilendiren konular teşkil etmiştir.³⁸ Temelde bir müfessir kimliğine sahip olan müellifi, fakih,³⁹ mantıkçı ve usulcü hüviyetlerinin yanında,⁴⁰ aynı zamanda kelimci olarak da ka-

³⁶ Bağdâdî, *Hediyetü'l-arifin*, 1: 222; Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 405; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1: 380; Dikici, "Konyalı Hâfız İsmâil Efendi", 36-38. Müellifin özellikle Beyzâvî tefsirini okuttuğu anlaşılmaktadır. Nitekim bizzat ilgili haşiyesinde Allah'ın bu tefsiri okutmasını kendisine nasip ederek lütufta bulunduğunu belirtmektedir. Bk. Ebü'l-Müfedda İsamüddin İsmail b. Muhammed b. Mustafa Konevî İsmail Efendi, *Hâşiyetü'l-Konevî ala tefsiri'l-İmâmi'l-Beyzâvî*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Amr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 1: 23. Ayrıca Ebu'l-ülâ Mardin, onun Hoca Münib Efendi'yi "Kadı Beyzavi tefsirinden mezun" kıldığını belirterek bu eserle olan yakın ilişkisini ortaya koymaktadır. Bk. Mardin, *Huzûr Dersleri*, 2-3: 312. Konevî, Beyzâvî tefsirine yazdığı bu haşiyeyi 1194 senesinde tamamlamıştır. Bk. *Fihriüsü'l-kütübî'l-mevcûdeti bil'l-mektebeti'l-Ezheriyye* ([Kahire]: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.), 1: 225; *Fihristü'l-Kütübî'l-Arabiyeti'l-Mahfuza bi'l-Kütübhaneti'l-Hidiviyeye*, 1: 168. Onun bu haşiyesinin kısa bir değerlendirmesi için bk. Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1927), 147. Bu eserin temel hususiyetleri için ise bk. Şükrü Maden, "Osmanlılar'da el-Keşşâf ve Envârü't-Tenzil Hâşiyeleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011): 253-255; Mehmed Halil Çiçek, "el-Havâşî fi Fetretü'l-Osmâniyyin ve Hâşiyetu İsmâil el-Konevî Nemûzecen", *Osmanlı Döneminde Tefsir=Tafsir in the Ottoman Period*, ed. Hidayet Aydar v.dğr. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 2: 334-342.

³⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1: 380.

³⁸ Karabulut, *Mu'cemü'l-mahtutat*, 1: 318.

³⁹ Ziriklî, 1: 326.

⁴⁰ Dikici, "Konyalı Hâfız İsmâil Efendi", 36. Kimi kaynaklarda kendisine hadis alanında *Şerhu erbaine hadisen* adlı bir eser de nispet edilmektedir. Bk. *Fihriüsü'l-kütübî'l-mevcûdeti bil'l-mektebeti'l-Ezheriyye* 1: 486; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1: 380; Dikici, "Konyalı Hâfız İsmâil Efendi", 38. Ancak bu eser, Sadreddîn Konevî'ye ait olup onun müellifimize izafesi yanlıştır. Zira bu bilginin kaynağı olarak gözüken ilgili fihristte (1: 486) söz konusu eserin ilk cümlesi olarak zikredilen "el-hamdü lillahi zeyyene semâe'l-milleti'l-hanîfiyye" ifadesi Sadreddîn Konevî'nin adı geçen eserinin başlangıç cümlesi olarak geçmektedir. Bk. Ebu'l-Meâlî Sadreddin el-Konevî, *Şerhu'l-erbaine hadisen* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 6. Öte yandan yine kimi kaynaklarda Hafız Divanını şerh etmesi itibarıyla Konevî'nin Arapça dışında Farsça da bildiği belirtilmektedir. Bk. Bağdâdî, *Hediyetü'l-arifin*, 1: 222; Dikici, "Konyalı Hâfız İsmâil Efendi", 36. Ancak burada da bir isim karışıklığı olmuşa benzemektedir. Zira Farsça bu divanı şerh eden İsmail Konevî değil, Mehmed Vehbi Konevî'dir. Mehmed Vehbi Efendi'nin ilgili şerhi için bk. *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* (Bulak, 1273; İstanbul 1286). Nitekim bizzat bu bilgiye yer veren Dikici, İsmail Konevî'nin eserlerini kapsamlı bir şekilde sayarken böyle bir eserine atıfta

bul etmek mümkündür. Bu manada, Beyzâvî’nin meşhur tefsiri üzerine yazdığı haşiyede pek çok kelâmî konuya temas etmesinin dışında, Sadruşşerîa’nın *Tavzîh* adlı çalışmasında bir usul ve kelam konusu olan hü-sün-kubuh ile ilgili yer alan *Mukaddimâtü’l-erbaa* üzerine bir haşiye yazması onun bu kimliğini izhar etmektedir. Öte yandan Allah’ın ilmi, tevhidin açılımı, yaratmanın en güzel şekilde cereyan etmesi, cismani diriliş, temânü’ ayetinin izahı gibi doğrudan kelâmî konuları ilgilendiren alanlarda müstakil risaleler telif etmesi de aynı hususu destekleyen unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Müellifin bu sahadan seçtiği konuların başında ise *teklîf-i mâ lâ yutâk* meselesi gelmektedir.⁴¹ O, konuyla ilgili görüşlerini aynı adı taşıyan risalesi üzerinden ortaya koymuştur.

Konevî hakkında yapılan çalışmalara gelince bunların oldukça sınırlı olduğu görülür. Onunla ilgili Arapça doktora ve yüksek lisans düzeyinde kaleme alınan çalışmalar, daha çok Beyzâvî tefsiri üzerine yazdığı haşiyesini beyan ve meânî ilmi üzerinden değerlendiren eserler olmuştur.⁴² Yine bu lisan üzerine yapılan makale tarzı bir çalışmada ise onun “Teklîf-i mâ lâ Yutâk” adlı risalesi tahkik edilmiştir.⁴³ Müellif ile ilgili Türkçe yüksek lisans düzeyinde yapılan bir çalışmada ise onun Sadruşşerîa’nın *Tavzîh* eserinde yer alan ve *Mukaddimâtü’l-erbaa* şeklinde anılan bölümüne dair yazdığı haşiye, bir giriş ve eserin muhtevası hakkında verilen malumatı takiben tahkikli şekilde neşredilmiştir.⁴⁴ Ona dair makale tarzında kaleme alınan diğer çalışmaların bir bölümünde ise onun sa-

bulunmayarak aslında bir yönüyle hakikate işaret etmektedir. Bk. Dikici, “Konyalı Hâfiz İsmâil Efendi”, 37-38.

⁴¹ Efe, *İsmail Konevî Efendi’nin Hâşiye ‘Ale’l-Mukaddimâtü’l-Erba’ adlı eserinin tahkik ve tahlili*, 5-8.

⁴² Alukah el-Meclisü’l-İlmî, “İşrâfu’d-Doktor Sa’d b. Abdullah el-Humeyyid”, erişim: 27 Haziran 2019, <http://majles.alukah.net/t163955/>. Bunlardan birisi için bk. Muhammed Ebu’l-alâ el-Hamzâvî’nin *Mesâilü ilmi’l-maanî fi hâşiyeti’l-Konevî alâ tefsîri’l-Beyzâvî* (Câmiatü’l-Ezher Külliyyetü’l-Dirâsâti’l-İslâmiyye ve’l-Arabiyye, 1426/2005).

⁴³ Ahmed K. Sarhan-Firas F. Farhaan, “Risâletü’l-İmâm el-Konevî fi teklîf-i mâ lâ yutâk li-İsmâil b. Muhammed b. Mustafa el-Konevî (t. 1195 h.)- dirâse ve tahkîk”, *Mecelletü Câmiati’l-Enbâr li’l-ulûmi’l-İslâmiyye* 9/35 (2018): 228-274.

⁴⁴ Muhammed Emin Efe, *İsmail Konevî Efendi’nin Hâşiye ‘Ale’l-Mukaddimâtü’l-Erba’ adlı eserinin tahkik ve tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2018), 48-164.

dece hayatı ve eserleriyle ilgili muhtasar bilgiler sunulmuş,⁴⁵ bir kısmında ise yine Beyzâvî tefsiri üzerine yazdığı eser, Osmanlı geleneğindeki haşiye türüne bir örnek olarak ele alınmıştır.⁴⁶ İlgili çalışmalarda Konevî'nin hayatına dair aktarılan bilgilerin nispeten sınırlı olması ve onların bir kısmında kimi hatalı bilgilere yer verilmesi nedeniyle bu makalede müellifin yaşamı göreceli olarak uzun tutulmuş, daha zengin kaynaklarla desteklenmiş ve mevzu bahis hatalara işaret edilmiştir.

Konevî'nin "Teklîf-i mâ lâ Yutâk" adlı risalesine gelince onun ilgili kütüphanelerde yer alan nüshaları dışında bahsi geçtiği üzere tahkikli neşrinin de yapıldığı görülmektedir. Ahmed K. Sarhan ile Firas F. Farhaan tarafından yazılan bir makale içerisinde yapılan bu neşirde Konevî'nin hayatına, yaşadığı asrın ilmi ve sosyal durumuna ışık tutulduktan sonra tahkikte izlenecek yönteme değinilmiş, peşi sıra ilgili risale neşredilmiştir. Hayatına dair sınırlı bilgiler verilen ve Osmanlıca eserlere pek de başvurulamayan bu çalışmada, ilgili risale içerisinde kaynak olarak kullanılan ve ismi anılan kimi eserlerin nüshalarına ve bazı zevatın kimliklerine ulaşılamadığı⁴⁷ bilgisi de paylaşılmıştır. Bunun dışında risalenin muhteviyatına dair de hiçbir bilgi sunulmadan doğrudan onun tahkiki cihetine gidilmiştir. Bu çalışmada ise müellifin işbu risalesinde kullandığı kaynaklara hususi olarak temas edilmiş ve en önemlisi diğer Eş'arî ve Mâtürîdî eserlerden de istifade ile onun teklifi- mâ lâ yutâk konusundaki ana düşüncesi ortaya konulmuştur.

⁴⁵ Recep Dikici, "Konyalı Hâfız İsmâil Efendi", *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi* Konya Kitabı VI, ed. Caner Arabacı, Özel Sayı (Aralık 2003): 35-38.

⁴⁶ Mehmed Halil Çiçek, "el-Havâşî fî Fetretî'l-Osmâniyyîn ve Hâşiyetu İsmâil el-Konevî Nemûzecen", *Osmanlı Döneminde Tefsir=Tafsir in the Ottoman Period*, ed. Hidayet Aydar v.dğr. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 2: 317-345.

⁴⁷ Örnek olarak Sâdî Çelebi'nin kimliğine ulaşılamadığı bilgisi için bk. Ahmed K. Sarhan-Firas F. Farhaan, "Risâletü'l-İmâm el-Konevî", 260, 7 nr'lı dipnot. Molla Hüsrev'in *Telvîh* Haşiyesine ulaşılamadığı ifadesi için bk. 265, 3 nr'lı dipnot.

1. Teklîf-İ Mâ Lâ Yutâk Risalesi

1.1. Risalenin Özellikleri ve Kaynakları

Konevî'nin kelamcı kimliğini en açık şekilde ortaya koyduğu eserlerin başında gelen “Teklîf-i mâ lâ Yutâk” adlı yazma risalesinin farklı kütüphanelerde nüshaları bulunmaktadır. Bunların ilk kısmını İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, nr. K-0105-04, vr. 11b-15b;⁴⁸ İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, nr. 0152-04, vr. 9b-12a; diğer bölümünü ise Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2787, vr. 169b-171b; Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 570, vr. 217a-220b ve Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 101, vr. 8a-11a şeklinde aktarmak mümkündür.⁴⁹

Konevî'nin diğer risaleleri hakkında kullanılan muhtelif isimlerden farklı olarak neredeyse hep aynı şekilde, “Teklîf-i mâ lâ Yutâk” adıyla kayda geçen ve üç veya dört yaprak halinde kaleme alınarak çoğaltılan bu risale genellikle müellifin ona yakın sayfa sayısındaki diğer risaleleriyle birlikte yazıya geçirilmiştir. Kimi risalelerinde ismini, Hafız İsmail b. Muhammed el-Konevî şeklinde kaydeden müellif,⁵⁰ bu risalesinde adını yazmamıştır. Geçmiş ulemanın âdeti olduğu üzere eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlamış, Cenâb-ı Hakk'a olan hamdini diğer risalelerinde olduğu gibi işleyeceği konuyla alakalı olan bir cümle ile ifade etmiştir. Bu mealde *teklîf-i mâ lâ yutâk* konusunu ele alacağı işbu risalesine de “Kuluna, ancak çekeceği şeyi yükleyen Allah'a hamd olsun” ifadeleri ile başlamıştır.⁵¹

Genellikle risalelerinin mukaddime kısmını uzun tutmayıp konuya dâhil olan ve ekseri olarak işleyeceği meseleye geçmiş ulemeden bir zatın

---

⁴⁸ Bu nüsha makalemizde esas alınacak ve kaynak olarak kullanılacaktır.

⁴⁹ Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshaların kaynak bilgisi için bk. Efe, *İsmail Konevî Efendi'nin Hâşiye 'Ale'l-Mukaddimâti'l-Erba' adlı eserinin tahkik ve tahlili*, 7.

⁵⁰ İsmail b. Muhammed el-Konevî, *Şerhu kelimet-i't-tevhîd*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, nr. 297.413 KON 297.413 KON 1, 1b; İsmail b. Muhammed el-Konevî, *İlmullah şâmilün li-umûrin gayri'l-mütenâhî*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, nr. 297.4 KON 297.4 KON 1192 H. 1, 29b.

⁵¹ İsmail b. Muhammed el-Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, nr. 297.413 KON 297.413 KON 1, 11b.

sözüne atf ile başlayan müellif,⁵² bu risalesinde mevzuya doğrudan *teklîf-i mâ lâ yutâk* hususuyla alakalı üçlü bir taksim ile giriş yapmıştır.⁵³ Risale boyunca da meseleyi bu üç kısım üzerinden ortaya konulan görüşlere bina etmiş, ilgili bölümde var olan ittifak ya da ihtilaflara işaret etmiştir. Kendisini bu manada kimi zaman “cumhur katında”,⁵⁴ kimi zaman da “bize göre”⁵⁵ bazen de Hanefi usulcü veya Mâtürîdî kelimcileri kastederek “ashabımız”,⁵⁶ nihayet doğrudan “Hanefi meşayihimiz”⁵⁷ ifadeleriyle konumlandırmış ve karşı tarafa kimi zaman Ebu’l-Hasan İsmail el-Eş’arî (ö. 324/936) kimi zaman Mu’tezile,⁵⁸ bazı durumlarda ise bir kısım Eş’ariyye kelimcısını yerleştirmiştir.⁵⁹

Konevî, konuyu işlerken diğer risalelerinde örnekleri görüldüğü üzere çeşitli müellif ve onların eserlerine atf yapmayı da ihmal etmemiş, benimsediği yahut reddettiği görüşleri ilgili kişilerin ifadeleri bağlamında ortaya koymuştur. Bunların ilki kendisi gibi Beyzâvî’nin meşhur tefsirine haşiye yazmış zevat arasında yer alan Sâdî Çelebi (ö. 945/1539) olmuştur. Müellif, Sâdî Çelebi’nin ilgili haşiyesinde Tebbet sûresini tefsir ederken kullandığı bir ifadeyi referans almış, sonrasında yaptığı izah üzerinden onun dile getirdiği bir müşkilin ortadan kalkacağını ifade etmiştir.⁶⁰

⁵² Örnek olarak bk. İsmail b. Muhammed el-Konevî, *Haşiye nebzetün min meâdi’l-cismânî*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, nr. 297.413 KON 297.413 KON 1, 9b; İsmail b. Muhammed el-Konevî, *İlmullâhi teâlâ şâmilün licemî’l-külliyât ve’l-cüziyyât*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, nr. 297.212 KON 297.212 KON 1, 8b; İsmail b. Muhammed el-Konevî, *Hâşiyetü Keşşâf fi âyeti yuhâdî’ünallah*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, nr. 297.413 KON 297.413 KON 1, 17b.

⁵³ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 11b-12a.

⁵⁴ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 12a.

⁵⁵ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 12a.

⁵⁶ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14b.

⁵⁷ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14b.

⁵⁸ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 12a.

⁵⁹ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14b.

⁶⁰ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 13b. Sâdî Çelebi’nin, “kelam kitaplarında iman ile teklifin onun tafsili değil, icmalî kısmına yönelik olduğu şeklinde geçen ifadelerin, ilgili kişilerin tafsili iman ile muhatap kaldıkları aşamadan sonra bir anlamının olmayacağı” şeklindeki sözlerinin kaynağı için bk. Sa’dî Çelebî Sadullâh b. İsa Kastamônî, *Hâşiye alâ Envârî’t-Tenzil*, Milli Kütüphane, Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 50 Gül-Kara 97, 376a.

Konevî’nin meseleyi izah ederken referans gösterdiği kişilerden bir diğeri Seyyid Şerif Cürçânî’dir (ö. 816/1413). Konevî, bir vesileyle onun Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes’ûd’un *Tavzîh* adlı çalışması üzerine Teftâzânî’nin *Telvîh* ismiyle yaptığı şerhine dönük⁶¹ kaleme aldığı haşiye-ye yani *Telvîh* haşiyesine⁶² atıf yapar. Ardından bir eser ismi vermeksizin ilgili düşüncesinde Hayâlî’nin de (ö. 875/1470 [?]) aynı görüşü paylaştığını belirtir. Konevî, ilgili meselede bu iki zata atıf yaparken sadece onların, kendisinin (Konevî) aktardığı görüşü teyit eden ifadeler kullandığını zikretmekle yetinip isimlerini anma ötesinde özel olarak onlardan bir alıntıda bulunmaz.⁶³ Müellif, başka bir yerde Cürçânî’nin ismini anmadan onun *Şerhu’l-Mevâkıf* adlı eserine referans ile de ona bir atıf daha yapar.⁶⁴ Öte yandan yine Hayâlî’nin ismine kimi Eş’arî kelamcılarının mümteni ile teklifi caiz gördükleri yönündeki fikre Mâtürîdî kimliğiyle cevap verirken gönderme yapar.⁶⁵ Konevî bu noktada peşi sıra *Şerhu’l-Makâsîd* adlı eserinin ismini vererek, özel olarak adını zikretmediği Sadeddîn Mesûd b. Fahreddîn et-Teftâzânî’ye (ö. 792/1390) de atıfta bulunur.⁶⁶

---

⁶¹ Şükrü Özen, “Sadrüşşerîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 429.

⁶² Sadrettin Gümüş, “Cürçânî, Seyyid Şerîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8: 136.

⁶³ Konevî, mümteni ile teklifin cevazına dair kullanılan Ebû Cehil örneğini reddetmek amacıyla o tip kâfirlerin, kendilerinin iman etmeyeceklerine dair verilen haber öncesinde, indirilen tüm hususlara; ilgili haber sonrasında ise iman etmeyeceklerini tasdik dışındaki her şeye iman ile sorumlu oldukları yönünde verilen cevabın zayıflığı ve onun zayıflığının gerekçesi üzerindeki izahta bu iki zata atıf yapar. İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14a.

⁶⁴ Burada Konevî, kişinin tafsili iman ile sorumlu olmadan önce onun icmali kısmıyla muhatap olduğu yönünde aktardığı bir bilgiyi teyit babından Cürçânî’nin ilgili eserine başvurur. İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 13b. Cürçânî’nin söz konusu açıklamaları için bk. Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dârü’l-Cil, 1417/1997), 3: 224-225.

⁶⁵ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14a-14b.

⁶⁶ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14b. Kimi Eş’arîlerin mümteni ile teklifi caiz gören anlayışına itiraz sadedinde, içerisinde muhalin imkânının da muhal olduğu şekilde ifadelerin geçtiği fikre yönelik Teftâzânî’nin verdiği cevap için bk. Sa’deddîn Mesûd b. Ömer b. Abdullah Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1409/1989), 4: 299.

Müellifin, tefsiri üzerine bir haşiye kaleme aldığı Kâdî Beyzâvî'ye de bir vesileyle atıf yaptığı görülür. Bu noktada Beyzâvî'nin tefsirinde zikrettiği ilgili ifadeyi aynen aktardıktan sonra kendisinin ve ona tabi olan kimselerin, iki zıddın içtimaı gibi özünde mümteni olan iş ile teklifin caiz olduğu görüşünde olduklarının anlaşıldığını belirtir. Bu fikre karşı olmasına rağmen ilgili ifadelere yönelik hemen bir cevap vermeyen müellif, daha sonra getirdiği bazı açıklamaları takiben bu izahların onun iddiasına da bir cevap teşkil ettiğini dile getirmekten kendisini alamaz.⁶⁷

Konevî'nin referansta bulunduğu kaynaklardan birisi de Molla Hüsrev'dir (ö. 885/1480). "Mevlana" ifadesiyle andığı Molla Hüsrev'den doğrudan alıntı yapan müellif, peşi sıra onun Eş'arî'nin ve ashabının çoğunluğunun mümteni olan iş ile teklifi caiz gördüğü şeklindeki ilgili değerlendirmesine katıldığını ihsas eden bir dil kullanır.⁶⁸ Yine bir vesileyle eserinin başka bir bölümünde aynı övgü ifadesiyle adını andığı Molla Hüsrev'in enteresan bir görüşünü aktarır. Sonrasında bu ifadeden meraminin ne olabileceği üzerinde durur.⁶⁹ Başka bir yerde bu sefer de iman etmeyeceği bilgisine ulaşan kişiye iman teklifinde bulunmanın imkânı şeklindeki bir soru ve onun cevabı aşamasında Molla Hüsrev'in ifadelerine başvurur.⁷⁰

⁶⁷ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14a-14b. Konevî'nin, zatı itibarıyla muhal olan bir şeyin teklifi aklen caiz olsa da, araştırıldığında böyle bir teklifin gerçekleşmediğinin ortaya çıkacağı mealinde Beyzâvî'den aktardığı ilgili pasaj için bk. Ebû Saîd Nasrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envarü't-tenzîl ve esrarü't-te'vil*, i'dâd ve takdim: Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beirut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 1: 42.

⁶⁸ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14a. Molla Hüsrev'in Beyzâvî tefsirine yazdığı haşiyede dile getirdiği ilgili ifade için bk. Molla Hüsrev Muhammed b. Ferâmur, *Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl*, Milli Kütüphane, Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 50 Damad 60, 111a.

⁶⁹ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14b-15a. Molla Hüsrev'in, iman etmeyeceklerini bilseleler kâfirlerden iman sorumluluğunun düşeceği, Adududdîn el-İcî'nin de bu yönde bir açıklama yaptığı muhtevastaki ifadelerinin kaynağı için bk. Molla Hüsrev, *Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl*, 111b.

⁷⁰ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 15a. Molla Hüsrev'in ortaya attığı ilgili soru ve cevabı için bk. Molla Hüsrev, *Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl*, 111b-112a.

Konevî, *Tavzîh* üzerine şerh veya haşiye yazan müelliflerin görüş yahut ifadelerine başvurduğu gibi doğrudan bu eserin sahibi fakih ve mütekellim Sadruşşerî’a da onun ismini anmadan “Tavzîh sahibi” nitelemesi ile atıfta bulunur. Burada onun mümteni olan bir iş ile teklifin caiz olmadığı hususunda ittifak bulunduğuna dönük ifadelerine yer verir.⁷¹

Konevî’nin, konuyla ilgili verdiği malumatlardan birinde meseleye dair açıklamasını, Hasan Çelebi diye andığı meşhur Molla Fenârî’nin torunu kelim ve fıkıh âlimi Bedreddin Hasan’a (ö. 891/1486)⁷² atf yaparak teyit ettiği de görülür. Burada onun ismini kendisinin (H. Çelebi) *Telvîh* eserine yaptığı haşiyede yer aldığını söylediği bir bilgi üzerinden zikreder.⁷³

Konevî, Adududdin el-Îcî’ye de (ö. 756/1355), ilkinde ismini anmadan *Mevâkıf* eseri üzerinden atf yapar.⁷⁴ Ayrıca Molla Hüsrev’den aktardığı bir pasajda Îcî’nin ismi anılması nedeniyle dolaylı olarak yine ona atıfta bulunmuş olur. Burada Molla Hüsrev, kendileriyle alakalı olarak iman etmeyeceği bilgisine ulaşan kâfirlerden teklifin düşeceğine dair aktardığı bilgiyi hangi eserinden olduğunu belirtmeksizin, Îcî üzerinden teyit etmektedir.⁷⁵

⁷¹ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14a-14b. Sadruşşerîa’nın bu konuda getirdiği ilgili açıklama için bk. Ubeydullah b. Mes’ud b. Mahmûd Buhari Mahbubi Sadruşşerîa, “et-Tavzîh li metni’t-Tenkîh”, *Şerhü’t-Tavzîh ala Tenkîh*, thk. Zekeriyya Umeyrat (Beirut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 1: 367.

⁷² Cemil Akpınar, “Hasan Çelebi, Fenârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 313.

⁷³ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14b. Hasan Çelebi’nin Mâtürîdîlerin muhalin imkânının da muhal olduğu şeklinde geliştirdikleri delile yönelik Eş’arîlerin verdiği cevapla ilgili aktardığı pasaj için bk. Hasan Çelebi b. Muhammed Şâh el-Fenârî, *Haşiye ale’t-telvîh*, Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 MİL Yz A 4149, 272a.

⁷⁴ Konevî, iman etmeyeceği haber verilen Ebû Leheb’in iman ile sorumlu olduğuna dair durumu izah babından Îcî’nin ilgili eserine atf yapar. İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 13b. Îcî’nin ilgili ifadeleri için bk. Ebü’l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaaffar el-Îcî, *Kitâbü’l-Mevâkıf*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beirut: Dârü’l-Cil, 1417/1997), 3: 212-213.

⁷⁵ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 15a. Îcî’nin ilgili ifadeyi kullandığı eseri için bk. Ebü’l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaaffar el-Îcî, *Şerhu Muhtasari’l-*

Daha çok mantık alanında eserler veren Sirâcüddin el-Urmevî (ö. 682/1283),⁷⁶ yahut Taceddin el-Urmevî de (ö. 653/1255) Konevî'nin kendisine atıf yaptığı ve ilgili eserinden bir pasaj aktardığı müellifler arasındadır. Aslında bu alıntı da Mola Hüsrev'den yaptığı aktarıma bağlı olarak ifade edilmektedir. Yoksa doğrudan Urmevî'den yapılan bir alıntı söz konusu değildir. Burada konu iman etmeyeceği bilgisine ulaşan kişinin iman ile mükellef tutulup tutulmayacağı sorusuna verilen cevap üzerine şekillenmektedir.⁷⁷

1.2. Konevî'nin *Teklîf-i mâ lâ Yutâk* Meselesine Bakışı

Konevî işbu risalesine önce diğer kimi kitaplarda örneğine rastlandığı üzere *teklîf-i mâ lâ yutâk*ı üç kısma ayırarak başlar ve ilgili tartışmaları bu tasnif üzerinden yürütür. Buna göre *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın ilk kısmını, iki zıddın cemi, kadîmin yok olması, imkânın vâcib, vâcibin imkân konumu-

Münteha'l-usûli, thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 2: 243.

⁷⁶ Mustafa Çağrı, "Sirâceddin el-Urmevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 262-263.

⁷⁷ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 15a. Konevî'nin, kendilerinin iman etmelerinin muhal olduğu bilgisine ulaşan kimselere iman teklifinde bulunmanın mümkün olup olmadığı yönündeki bir soruya cevap verirken Urmevî'den nakil ile aktarımda bulunan Molla Hüsrev'e yaptığı atfın kaynağı için bk. Molla Hüsrev, *Hâşiye alâ Envârî't-tenzîl*, 111b-112a. Molla Hüsrev'in Urmevî ile hangi zatı kastettiği açık değildir. Ancak Konevî'nin ilgili risalesini tahkik eden Ahmed K. Sarhan-Firas F. Farhaan onun Sirâceddin el-Urmevî olduğunu ifade etmektedir. Bk. "Risâletü'l-İmâm el-Konevî fî teklîf-i mâ lâ yutâk", 266, 4 nr'lı dipnot. Ancak bu konuda kesin bir hüküm vermek doğru olmasa gerektir. Zira Molla Hüsrev'in Urmevî'ye nispet ettiği ilgili ifadeler Sirâceddin el-Urmevî'nin belirtilen eserinde geçmez. Sirâceddin el-Urmevî'nin teklîf-i mâ lâ yutâk hakkındaki genel düşüncesi için bk. Ebü's-Sena Sirâcüddin Mahmûd Sirâceddin el-Urmevî, *et-Tahsil mine'l-mahsûl*, thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 1: 316-321. Bu konuda ilgili zattan Taceddin el-Urmevî'nin maksut olması kanaatimizde daha güçlü bir ihtimaldir. Nitekim Mola Hüsrev'in el-Fâzil el-Urmevî şeklinde zikrettiği kayıttaki ilgili nisbe, Ebû Muhammed el-İsnevî'nin (ö. 772/1370) *Nihayetü's-sul fî şerhi Minhaci'l-vüsul* adlı eserinde Taceddin el-Urmevî için kullanılmaktadır. Bu durum el-Fâzil el-Urmevî'nin Taceddin el-Urmevî olduğunu ihsas etmektedir. Bk. Ebû Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan İsnevî, *Nihayetü's-sul fî şerhi Minhaci'l-vüsul* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1: 4. Taceddin el-Urmevî'nin konuya dair görüşleri için bk. Taceddin Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hüseyn el-Urmevî, *el-Hâsil mine'l-mahsul fî usulî'l-fikh*, thk. Abdüsselam Mahmud Ebu Naci (Bingazi: Câmîatu Karyunus, 1994), 1: 467-475.

na gelmesi gibi özünde veya zatı itibariyle muhal olan durum ile teklif teşkil eder. İkincisi ise, insan için göğe yükselme, havada uçma gibi özünde mümkün, ancak genel işleyiş itibariyle gerçekleşmesi mümkün olmayan iş ile tekliften oluşur. Nihayet üçüncüsü ise, özü itibariyle de, kuldun vuku bulması yönüyle de mümkün olan; ancak Allah’ın ilminin aksi yöne taalluk ettiği (kuldun gerçekleşemeyeceği) bir iş ile teklif üzerinden gerçekleşir.⁷⁸

Konevî, Beyzavî tefsirine yazdığı haşiyede de benzer bir aktarımla bu üçlü tasnife yer verir.⁷⁹ Aslında her zaman aynı sıralamada olmasa da bu konuda yapılan üçlü taksimin pek çok örneğini diğer müelliflerde de görmek mümkündür. Bunlardan biri olan Adudüddîn el-Îcî (ö. 755/1355), *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın ilk kısmına, Allah’ın vuku bulmayacağını bilmesi veya dilemesi yahut ta haber vermesine bağlı olarak gerçekleşmesi mümkün bulunmayan bir iş ile teklifi yerleştirir. İkincisine iki zıddın içtimai gibi özünden dolayı vukuu imkânsız, üçüncüsüne göğe yükselme gibi özünde mümkün olsa da âdeten gerçekleşemeyecek bir iş ile teklifi koyar.⁸⁰ Bu tasnifin bir benzerini aynı sıralama ve yakın örnekler ile Teftâzânî de dile getirir.⁸¹ Molla Hüsrev de bu bilgileri benzer şekilde aktarır.⁸² Bu durumda, Konevî’nin konuyla ilgili yaptığı taksimde geçmiş bilginlerin tasnifinden yararlandığı; ancak bu maddeleri sıralamada farklı bir yol takip ettiği anlaşılmaktadır.

Konevî, *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın bölümlerini zikrettikten sonra onlara dair mezheplerin yaklaşımına da değinir. Buna göre üçüncü kısımda yer alan teklifin değil cevazı, onun fiili olarak gerçekleştiği hususunda dahi bir ihtilafın olmadığını belirtir.⁸³ Bununla birlikte meselenin izahında bir farklılık olduğuna işaretle çoğunluk ulemanın söz konusu teklifin güç yetirilebilir olmasını, kulun kendi iradesiyle ilgili fiili yapmaya teşebbüs

---

⁷⁸ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 12a.

⁷⁹ İsmail Konevî, *Hâşiyetü’l-Konevî ala tefsiri’l-Îmâmi’l-Beyzâvî*, 2: 37.

⁸⁰ Adudüddîn el-Îcî, *Kitâbü’l-Mevâkıf*, 3: 291.

⁸¹ Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, 4: 298.

⁸² Molla Hüsrev, *Hâşiye alâ Envârî’t-tenzîl*, 111a.

⁸³ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 12a.

etme kudretinin bulunması ile açıkladıklarını kaydeder. Burada onların kulun ilgili yönelimini takiben Allah'ın o fiili yaratmama durumu söz konusu olsa bile, bu halin onun mevzu bahis edilen teklifi yerine getirme kudretini engellemediği fikrini savunduklarını söyler.⁸⁴ Beyzâvî haşiyesinde zikrettiği bir ifadesinde ise Allah'ın kimi kâfirlerin iman etmeyeceğine dönük verdiği haberin teklifin şartı olan kudreti engellemediği hususunda Hanefilerin aklı, Eş'arîlerin ise nassı devreye soktuklarını kaydeder.⁸⁵ Ebu'l-Meâlî Abdülmelik el-Cüveynî'nin (ö. 478/ 1085) bu hususta İmam Eş'arî'nin *teklîf-i mâ lâ yutâk*n şer'an vaki olduğu görüşünü savunduğunu belirtmesi,⁸⁶ Konevî'nin bu konuda doğru bir tespit yaptığını göstermektedir.

*Teklîf-i mâ lâ yutâk*n üçüncü kısmının güç yetirilebilir olduğu hususunda çoğunluk ulemaya nispet ettiği bu görüşün karşısına Eş'arî'nin fikrini yerleştiren Konevî, onun ise aksi bir düşüncenin ilahi ilmin cehalette dönüşmesi gibi muhal bir duruma sebebiyet vereceği, buna sebebiyet veren şeyin de muhal olacağı teziyle bu teklifin güç yetirilemeyecek bir konumda olduğu bilgisini paylaştığını söyler. Ancak Ebû Cehil'e teklif edilen iman örneğinde olduğu üzere söz konusu muhalliğin ilgili teklife hâlel getirmeyeceği fikrini savunduğunu da ekler. Bu noktada ilgili iki düşünce arasında bir mukayese yapan Konevî iki tarafın da bu tarz yerlerde teklifin gerçekleştiği hususunda ittifak ettiklerini, sadece bu teklifin güç yetirilir olup olmadığı hususunda farklı bir görüşe yöneldiklerini belirtir. Dolayısıyla aslında aradaki ihtilafın köklü değil, lafzi bir çekişme olduğunu söyler. Burada "Eş'arî katında *teklîf-i mâ lâ yutâk* vakidir" şeklindeki ifadenin de işte bu üçüncü mertebede gerçekleşen teklif için söz konusu olduğunu, yoksa *teklîf-i mâ lâ yutâk*n ilk kısmı için böyle bir ona-

⁸⁴ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 12a. Müellifin paylaştığı bu bilgilerde Teftâzânî'den istifade ettiği anlaşılmaktadır. Krş. Sa'deddin Mesûd b. Ömer b. Abdullah Teftâzânî, *Şerhü't-Tavzih ala Tenkih*, thk. Zekeriyya Umeyrat (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1: 368.

⁸⁵ İsmail Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî ala tefsiri'l-İmâmi'l-Beyzâvî*, 2: 39.

⁸⁶ İmâmu'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşad ilâ kavâtinü'l-edilleti fi usûli'l-i'tikad*, thk. Muhammed Yusuf Musa-Ali Abdülmünim Abdülhamid (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1369/ 1950), 227-228.

yın mevzu bahis edilmediğini belirtir.⁸⁷ Nitekim bu hususu teyit eder şekilde Cüveynî de teklifin şartlarını sayarken, üçüncü olarak onun özünde mümkün olan bir iş olması gerektiğini kaydeder ve iki zıddı bir araya getirmek veya aynı anda iki mekânda bulunmak gibi bir teklifin gelmeyeceğini söyler.⁸⁸ Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî (ö. 631/1233) ise bazı Senevîler dışarıda bırakılacak olursa üçüncü kısma giren bu teklifin cevazı ve vukuuna dair hiçbir aksi fikrin beyan edilmediğini belirtir.⁸⁹ Saduddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) de Allah’ın bilgisi veya haberinin kâfir ve isyankârlara yönelik bir teklifin vukuuna engel teşkil etmediği hususunda hiçbir tartışma olmadığını söyler.⁹⁰

Konevî *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın üçüncü kısmını izah ettikten sonra onun ikinci bölümüne yani özünde mümkün, âdeten imkânsız olan teklif konusuna geçer. Böyle bir teklifin fiilen vuku bulmadığına dönük ittifak olsa da, teoride bunun cevazına dair tartışmaların yaşandığını kaydeder. Mu’tezile’den farklı olarak Ehl-i Sünnet’in bu duruma onay verdiğini ifade ettikten sonra bu hükmünü bir kayıt altına alır. Buna göre burada verilen hüküm; teklifin, yapılmaması sahibini azaba müstahak kılabilecek şekilde bir fiili gerçekleştirme yönünde iletilen talep anlamına gelmesi halinde geçerlidir. Yoksa buradaki tekliften, mutlak bir talep ya da muhatapı acze düşürme babından iletilen bir istek manası maksut olursa hüküm değişir. Örneğin “Kur’an’da şüpheniz varsa ona benzer bir sûre getirin” (el-Bakara 2/23) ayetindeki gibi normal bir talep değil ta’cizin (aciz

⁸⁷ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 12a. Mâtürîdî kelamcılardan Ebu’l-Yüsr el-Pezdevî de *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın vuku bulup bulmadığı meselesini Ehl-i Sünnet ve İmam Eş’arî ile bu ekolün çoğunluk uleması şeklinde aktardığı ikili bir taksim üzerinden inceler. Burada Eş’arî’nin, Allah’ın, ilgili fiili yapma aşamasında ona kudreti bulunmayan kuluna o işi emrettiği, ancak o fiili yapmaya uygun organı olmayan kişiye ise böyle bir teklif yönelmediği şeklinde kanaat bildirdiğini söyler. Bk. Ebü’l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî, *Usulü’l-d-din*, thk. Hans Peter Linss (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türas, 1424/2003), 128.

⁸⁸ İmâmu’l-Harameyn Ebü’l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *el-Akîdetü’n-Nizâmîyye fi’l-erkani’l-İslâmîyye*, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türas, 1412/1992), 55.

⁸⁹ Ebü’l-Hasan Seyfeddîn Âmidî, *Ebkâru’l-efkâr fi usulî’l-d-din*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003), 1: 604-605.

⁹⁰ Teftâzânî, *Şerhü’t-Tavzih ala Tenkih*, 1: 368.

bırakmanın); “De ki: “İster taş olun ister demir” (el-İsrâ 17/50) ve “Onlara, “Aşağılık maymunlar olun!” demiştik” (el-Bakara 2/65) ilahi kelamındaki gibi teshîr (boyun eğdirme) ve ihanetin (hakir ve zelil kılma) söz konusu olduğu yerlerde ilgili anlamda bir teklif mevzu bahis olmadığı için bunlar, muhal olan bir işi teklif olarak değerlendirilmez. Bunları bir talep değil belki mecazi ifadeler olarak görmek daha doğrudur. Bu yüzden çoğu muhakkik ulema bunları *teklîf-i mâ lâ yutâk* konusunda değerlendirmeye bile almamıştır.⁹¹ Öte yandan Konevî bir diğer risalesinde başka bir bağlamda tekliften muradın ne olduğunu izah ederken de benzer bir malumat verir ve onun, iman edip hidayete eren kişinin sevap almasını sağlayan; küfre düşen ya da isyan eden kişinin ise azaba duçar olmasına neden olan iş olarak aktarır.⁹² Böylece Konevî, imtihanın; yani başarılmasına göre sevap, aksi durumda azabın konusu haline gelen teklif ile kelime yapısı itibariyle emir kalıbında geldiğinden zahiren teklif manası içerse de, aslında meselenin teklifin bir mevzuu olmayıp sadece muhatabın acziyetini ortaya koymak için kullanılan ifadenin arasını ayırmış olur. Bu bağlamda ikinci anlamdaki işin yapılamayacak olması, ilkinin gerçekleşme ihtimalini ortadan kaldırmaz.

Bu konuda Teftâzânî de tartışılan teklifin bir fiilin gerçekleştirilmesini talep anlamındaki teklif olduğunu, yoksa Kur’an’ın meydan okuması örneğinde olduğu üzere, karşısındakinin acizliğini ortaya koyan ifadeler ile gerçekleşen teklifin zaten, güç yetirilemez bir iş olduğu hususunun açık olduğunu kaydeder.⁹³ Mâtürîdî kelimacı Abdürrahim b. Ali Şeyhzâde de (ö. 1133/1721) Hanefîlerin *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın caiz olmadığına dair getirdikleri delilleri aktarırken buradaki tekliften, yapıldığında kendisiyle

⁹¹ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 12a-12b. Müellif bu bilgileri daha muhtasar bir şekilde tefsir haşiyesinde de aktarır. Bk. İsmail Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî ala tefsiri'l-İmâmî'l-Beyzâvî*, 2: 37.

⁹² İsmail Konevî, *Haşîye nebzetün min meâdi'l-cismânî*, 11b.

⁹³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 4. 298.

sevaba nail olunan işin maksut olduğu hususuna dikkat çektiklerini ifade eder.⁹⁴

Konevî’nin *teklîf-i mâ lâ yutâk* ile ilgili üzerinde en fazla durduğu bölüm ise onun ilk kısmını teşkil eden imkânsız (mümteni) bir iş ile teklif meselesi olur. Müellif, bu hususta kimi Eş’arî kelimcilerin böylesi bir teklifin caizliği bir tarafa onun fiilen vuku bulduğu görüşüne sahip olduklarını söyler. Ardından onların delillerini aktarmaya başlar. Buna göre “Şüphe yok ki, inkâr edenleri, başlarına gelecekle uyarasan da uyar-masan da birdir, inanmazlar” (el-Bakara 2/6) ayeti onlar açısından iki tür delil içerir. İlk olarak Allah onların iman etmeyeceğini haber vermiş, diğ-er yandan da onlara imanı emretmiştir. Bu durumda onlar için iman özü itibariyle imkânsız (mümteni) bir iş konumundadır. Zira onların iman etmesi Allah’ın haberinin yalan olması demektir. Bu imkânsız olduğuna göre kâfirin iman etmesi de imkânsızdır. İkinci olarak Ebû Cehil gibi kâfirlerin, iman ile sorumlu oldukları, bunun içine kendilerinin iman etmeyecekleri hususunun da dâhil olduğu düşünülünce, bu durumda onların tasdik etmeyeceklerini onaylamaları, kendilerinin tasdik etmeme durumlarının bir uzantısı (fer’i) olmuş olur. Bu aşamada onları imana çağırmak, aslında onlara iman etmeme teklifinde bulunmayı gerektirir. Bu ise aynı anda, hem iman etme hem de etmeme teklifini birleştirmek, dolayısıyla da iki zıttı bir araya getirmek demektir. Bu durumda iki zıttı birleştirmek muhal olduğu halde onların iman ile sorumlu oldukları dü-şünülünce, bundan mümteni yani muhal ile teklifin caiz olduğu, hatta bunun fiilen gerçekleştiği sonucu ortaya çıkar.⁹⁵

Konevî’nin mümteni ile teklifi caiz gören kimi Eş’arî kelimcilerin delili sadedinde Amr b. Hişâm b. Muğre el-Kureşî el-Mahzûmî (Ebû Cehil) (ö. 2/624) üzerinden aktardığı bu bilgilerin bir benzerini Cüveynî de nakleder. O aklen caiz olduğu savunulan bu hükmün şer’î olarak bir

---

⁹⁴ Abdürrahim b. Ali Şeyhzâde, *Nazmu’l-ferâid ve cemu’l-fevâid*, 1. Bs. (Kahire: Matbaatü’l-Edebiyye, 1317/ 1899, 26.

⁹⁵ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 12b. Müellif bu ikinci delili daha muhtasar bir şekilde haşiyesinde de aktarır. Bk. İsmail Konevî, *Hâşiyetü’l-Konevî ala tefsiri’l-İmâmi’l-Beyzâvî*, 2: 37.

karşılığı bulunup bulunmadığı sorusuna cevap verirken, İmam Eş'arî'nin, bunu şer'an gerçekleşmiş bir iş olarak gördüğünü belirttikten sonra Abdül'uzzâ b. Abdilmuttalib b. Hâşim'in (Ebû Leheb) (ö. 2/624) peygamberi tasdik etme ve içinde kendisinin iman etmeyeceği şeklindeki haber de dâhil olmak üzere onun tarafından verilen bilgilere inanma emrine muhatap olmasının bu duruma kanıt teşkil ettiğini söyler. Onun tasdik etmeyeceğini tasdik mevkiinde kalmasını iki zıddın içtimayı olarak görür.⁹⁶ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111) benzer bir bağlamda Allah'ın, iman etmeyeceğini bildiği Ebû Cehil'i iman ile sorumlu tutmasını, adeta kendisinden tasdik etmeyeceğini onaylama talebi olarak aktarır. Bu imanı ilahi ilme aykırılığından ötürü muhal olarak değerlendirir.⁹⁷ Buna karşılık diğer bir Eş'arî kelamcı Âmidî ise ilgili delili aktardıktan sonra bu konuda birilerinin, müminin de bir azaba uğramasının imkânından hareketle Hz. Peygamber'in Ebû Leheb'in katiyyen iman etmeyeceği gibi bir haber vermediği görüşünü savunabileceğini belirtir. Böylece bu delile bir nevi şerh koyar.⁹⁸ Nitekim Mâtürîdî kelamcı Beyâzizâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687) bu izaha yer vererek, bu konuda kesinlikle iman etmeyeceğinin haber verildiği iddiasıyla Ebû Leheb'in iman ile mükellef olmasının *teklîf-i mâ lâ yutâkn* cevazına delil olduğu yönünde bir fikrin savunulamayacağını kaydeder.⁹⁹ Burada dile getirilen son iddianın Ebû Leheb'in iman üzerine ölmesinin imkânsız olmadığı, buna göre de onun *teklîf-i mâ lâ yutâka* muhatap kalmadığı şeklindeki bir düşünceyi içerdiği anlaşılmaktadır.

Konevî, imkânsız olan bir durum ile teklifi savunan zevatın ilgili delillerini aktardıktan sonra bu düşünceye karşı çıkan bir şahsiyet olarak o kanıtlara yönelik cevaplarını nakletmeye başlar. Buna göre öncelikle

⁹⁶ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşad*, 226-228.

⁹⁷ Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-İktisad fi'l-i'tikad* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 113.

⁹⁸ Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, 1: 613.

⁹⁹ Kemaleddin Ahmed el-Beyâzizâde, *İşarâtü'l-merâm min ibârâti'l-İmâm*, thk. Yusuf Abdürezzak eş-Şafii (Karaçi: Zam Zam Publishers, 1425/2004), 251

Ebû Cehil gibi kâfirlerin¹⁰⁰ iman etmesi, özü (zâtı) itibariyle değil, başka bir durum sebebiyle (mümteni bi’z-zât değil, mümteni bi’l-gayr ile) imkânsızdır. Bu durumda o, *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın ilk kısmına değil, üçüncü bölümüne (özü itibariyle de âdeten de mümkün, ancak vukuu Allah’ın ilmine aykırı iş ile teklif) dâhildir. O halde Allah’ın söz konusu kâfirlerin iman etmeyeceğini haber vermesi, onların imanını imkânsız kılmadığı gibi ona dönük kudretlerini de ortadan kaldırmaz. Allah’ın o kâfirlerin iman etmeyeceğini bilmesi yahut haber vermesinin onların iman etmelerini imkân dairesinden çıkardığı kabul edilirse, bu iş, zâtı itibariyle mümkün olan bir şeyin mahiyetinin, zâtı itibariyle mümteni olan başka bir şeye dönüşmesi durumunu ortaya çıkarır. Bu ise muhal olduğuna göre onların imanı zat itibariyle mümkün; başka bir nedenle, yani Allah’ın haber verdiği şeyde yalancı çıkmasına sebebiyet vermesi itibariyle mümteni (mümteni bi’l-gayr) olur. Onların iman etmesi, Allah’ın ilminin cehalete dönüşmesi demektir. Bu durum muhal olunca, onların iman etmeleri de muhal olur. Ancak bu, onun zâtı itibariyle mümteni olduğu anlamına gelmez.¹⁰¹ Konevî Allah’ın ilmine aykırı olması nedeniyle gerçekleşemeyen bir işin imkânının özü itibariyle mevcut olduğu bilgisini başka bir eserinde de yineler. Allah’ın ezeli ilminin, bu âlemin keyfiyetine dönük taalluku neticesinde, onun başka türlü olmamasının mümteni bi’l-gayr konumunda bulunduğunu, buna karşılık âlemin özü itibariyle farklı bir surette tezahür etmesinin ise imkânsız olmadığını kaydeder.¹⁰²

Anlaşıldığı kadarıyla Konevî, kader meselesinin önemli konularından olan ilmin maluma tabi olduğu, onun aktif değil pasif bir mevki işgal ettiği bilgisini haber üzerinde de uygular. Dolayısıyla ilahi ilimde haklarında iman etmeyeceği bilgisi bulunan kişilerin bu durumu mazeret olarak ileri süremeyecekleri gibi, bu işin haber verilmesi halinde de ilgili

¹⁰⁰ Beyzâvî tefsirine yazdığı haşiyede Ebû Cehil’in yanına, Ebû Leheb, Utbe, Şeybe gibi şahısları ekleyen müellif, Ebu Cehil gibi kâfirlerden kimleri kastettiğini ortaya koymuş olur. Bk. İsmail Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî ala tefsiri'l-İmâmî'l-Beyzâvî*, 5: 503.

¹⁰¹ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 12b-13a.

¹⁰² İsmail b. Muhammed el-Konevî, *İlmullahi teâlâ şâmilün li-cemûi'l-külliyât ve'l-cüziyyât*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, nr. 297.413 KON 297.413 KON 1, 8b.

kimselerin yine bir mazeret üretemeyeceklerini vurgulamış olur. Burada onun her iki durumda da (ilim-haber) kendilerinden iman etmesi istenen kişilerin bu işi yapma hususunda özü itibariyle bir acziyet içerisinde olmamalarını kanıt olarak kullanması dikkat çeker.

Konevî, *teklîf-i mâ lâ yutâk* konusunda bu şekilde özü yönünden imkânsız ile başka bir sebebe bağlı imkânsız (mümteni bi'z-zât ile mümteni bi'l-gayr) arasını tefrik edip ilkinde gerçekleşmeyecek teklifin ikinci durumda vuku bulabileceğini savunurken, Gazzâlî mümteniyle alakalı olarak benzer bir taksim yapmakla birlikte bu iki kısım arasında bir fark görmez ve vuku bulmaması hususunda her ikisinin eşit konumda olduğunu belirtir. Güzellik ve çirkinlik itibariyle aralarında bir ayırım yapılamayacağı bilgisini de ilave eder.¹⁰³ Çağdaş âlimlerden Abdülkadir Bedrân'ın (1848-1927) *teklîf-i mâ lâ yutâk* konusunda yaptığı bir taksim ise aslında ilgili görüş ayrılıklarını gün yüzüne çıkarır. O, Fahrredîn er-Râzî (ö. 606/1210) ve ona tabi olan kişilerin *teklîf-i mâ lâ yutâk*ı mutlak olarak caiz görürken, Mu'tezile'nin onu her şekliyle reddettiğini, diğer bir grubun ise mümteni bi'z-zât ile mümteni bi'l-gayr arasını ayırıp ilkinin caiz görmezken ikincisini caiz gördüklerini kaydeder.¹⁰⁴ Bu konuda Mâtürîdîlerin de Mu'tezile gibi düşündüğü belirtilmekle birlikte bu durum kısmen ilahi kudreti sınırlama gibi bir sıkıntıyı beraberinde getirdiği için onların içerisinde üçüncü yaklaşımı öne çıkaranların olduğu da ifade edilir.¹⁰⁵ İlgili görüşlerine bakıldığında Konevî'nin bu tasnifte üçüncü grupta yer aldığı ve daha dengeli bir yaklaşımı benimsediği anlaşılmaktadır.

Konevî, Ebû Cehil gibi kâfirlerin iman etmeyeceklerine dair verilen haberin onların imanını özü itibariyle mümteni bir hale getirmeyeceği

¹⁰³ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 113-114.

¹⁰⁴ Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa ed-Dumi Abdülkadir Bedrân, *Nüzhetü'l-hatiri'l-atır şerhu Kitâbi Ravzati'n-nazır ve cennetü'l-menazır* (Beyrut: Dâru'l-Hadis, 1412/1991), 1: 125.

¹⁰⁵ Abdürrahim Kozalı, "İslam Hukukunda Yükümlülüğün Şartı Olarak "Güç Yetirme (Kudret)" Sorununa Ehl-i Sünnet Usûlcülerinin Yaklaşımları - İslâm Düşüncesinde Tanrı'nın Mutlak Kudreti İle Dogmanın Makuliyeti Arasındaki Dengeye Bir Örnek", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2016): 263.

şeklindeki cevabına itiraz sadedinde ileri sürülebilecek bir iddiaya da temas eder. Bu iddiaya göre mümkün; vukuunu farz etmenin muhal olmadığı iştir. Burada o kâfirlerin iman etmelerini farz etmek muhaldir, o halde onların imanı mümkün kategorisinde görülemez. Müellif, itirazı bu şekilde naklettikten sonra ona şöyle cevap verir: Mümkün; zatına nispetle vukuunu farz etmenin muhal olmadığı şeydir. Burada onun gayrına nispetle vukuunu tasavvur etmenin muhal olması ise, kendisinin mümkün kategorisinde bulunmasına zarar vermez. Örneğin olmayan bir malulün, özüne nispetle varlığını farz etmek, muhaliyetini gerektirmiyor ise o, zati itibariyle mümkün (mümkün bi’z-zat) kategorisindedir. Ancak malul, tam illetine nispet ile ele alınınca onun yokluğu, bu malulün illetten geri kalması gibi bir duruma sebebiyet vereceği için muhaldir.¹⁰⁶ Böylece o, mümkün ve muhalin; neticeye göre değil, diğer unsurlardan azade olarak onların kendi özünde taşıdıkları imkân (mümkün) ve muhaliyete (imkânsız) göre değerlendirilmesi gerektiği şeklindeki görüşünü devam ettirmiş olur.

Konevî, mümteni (imkânsız) olan bir iş ile teklifi savunanların istidlalde buldukları ayet¹⁰⁷ üzerinden ortaya koydukları ilk delili cevaplandırdıktan sonra onların aynı ayetten hareketle dile getirdikleri ikinci kanıt da cevap verir. Buna göre Ebû Cehil gibi kâfirlerin imanlarında muhal bir durumun oluşması için özel olarak bu habere ulaşmaları gerekir. Bu bilgiye vasıl olmadan normalde üzerlerine vacip olan, icmalî şekilde boyun eğme, yani icmalî imandır. Zira iman, icmalî olarak bilinen yerde icmalî, tafsilî olarak bilinen mevkide ise tafsilî tasdik şeklinde gerçekleşir. Bu durumda onların icmalî imanları hususunda bir muhallik yoktur. Zira icmalî iman aşamasında iki zıddın içtimai (iman etmememe) gibi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla da burada zati olarak mümteni olan bir iş ile teklif yoktur. Sadece ilahi ilim, aksi yöne (iman etmeyecekleri) taalluk ettiği için onlar adına icmalî iman gerçek-

---

¹⁰⁶ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 13a; İsmail Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî ala tefsiri'l-İmâmi'l-Beyzâvî*, 2: 39.

¹⁰⁷ “Şüphesiz ki, inkâr edenleri, başlarına gelecekle uyarsan da uyarmasan da birdir, inanmazlar” (el-Bakara 2/6).

leşmez. Bu imkânsızlık ise bi'z-zat, yani zati olarak değil, bi'l-gayr, yani zati dışında başka bir neden ile ortaya çıkar. Böyle bi'l-gayr mümteni olan bir iş ile teklif ise, *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın ilk bölümüne değil, üçüncü kısmına girer. Burada onlar adına icmalî iman mümkün olmayınca zaten doğal olarak onların tafsilî iman ile muhataplıkları da söz konusu olmaz. Konevî, bu noktada ortaya koyduğu son hükmü tekit için kelamcılar tarafından dile getirilen bazı görüşlerden de yararlanır ve kimi kelamcıların insana vacip olan ilk işi marifetullah, kimisinin ise buna dair tefekkür olarak gördüklerini söyler. Böylece icmalî imanın tafsilî imandan önce geldiği hususunu teyit eder. Ardından, Allah'ın ilmi aksi yöne taalluk ettiği için marifetullahı ulaşma imkânı bulunmayan bu kişilerin zaten tafsilî iman ile ortaya çıkacak fûrûat kabilinden diğer vaciplerle muhataplıklarının söz konusu olamayacağını yineler.¹⁰⁸ Böylece Konevî bu ikinci cevabında da tıpkı ilkinde olduğu gibi zati olarak imkânsız olan ile başka bir nedenden ötürü muhal olan işin arasını ayırmış ve böylece muhal iş ile teklifin gerçekleştiği yönündeki iddiayı temelde yine aynı yaklaşımla reddetmiş olur.

Konevî, mümteni ile teklifin caizliğini ispat sadedinde ortaya konulan ikinci delile; icmalî imanın tafsilî imandan önce geldiği bilgisi üzerinden cevap verdikten sonra bu konuda kısmen çekince bildirmiş olan Sâdî Çelebi'den bir alıntıda bulunur. Onun "Kelam kitaplarında iman ile teklifin onun tafsilî kısmına değil, icmalî kısmına yönelik olduğu şeklinde geçen ifadelerin, ilgili kişilerin tafsilî iman ile muhatap oldukları aşamadan sonra bir anlamının kalmayacağı" şeklindeki cümlesini nakilden sonra, kendisinin (Konevî) bu konuda getirdiği izah ile ilgili soruna cevap ürettiğini kaydeder ve onu biraz daha detaylandırır. Tafsilî iman ile muhatap olmanın, icmalî imanın gerçekleşmesinden sonra söz konusu olduğunu, onların bu ikinci tür imana ulaşamayacakları için iman etme konumuna gelmeyeceklerini, bu durumda da iki zıddın içtimaı gibi muhal olan bir halin, dolayısıyla da mümteni ile teklifin ortaya çıkmayacağını söyler. Meseleyi biraz daha açan müellif, bir kişinin Müslüman olması

¹⁰⁸ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 13a-13b.

için Allah katından gelenlerin hak ve sabit olduğunu, onlara iman edip tasdik ettiğini icmalî olarak itiraf etmesinin yeterli olduğunu, zaten o aşamada Hz. Peygamber’in getirdiği her şeyin tafsilatına iman etmesine imkân bulunmadığını kaydeder. İşte burada ona göre bahse konu edilen kâfirler, Allah’ın ilmi aksi yöne taalluk ettiği için icmalî olarak iman etmeleri mümkün olmadığından, tafsilatta kendilerinin iman etmeyeceklerine dair yer alan habere muhatap kalmayacak, böylece de iman etme-etmeme şeklinde iki zıddın içtimaı, yani bir imkânsızlık ve ona bağlı olarak da zati olarak mümteni olan bir iş ile teklif gerçekleşmiş olmayacaktır.¹⁰⁹ Bu hususla ilgili getirdiği açıklamalarda Seyyid Şerif Cürçânî’ye dayanan¹¹⁰ Konevî, söz konusu fikirleri daha tafsilatlı hale getirmiş ve onları karşıt görüşü çürütmek için kullanmıştır.

Konevî, mümteni ile teklifin oluştuğuna dair ortaya konulan delillerin ikincisine dönük cevabı ve onunla bağlantılı kimi meseleleri izah ettikten sonra, bu konuda verilen bir başka cevaba daha temas eder, ancak hemen ardından onun zayıflığına dikkat çeker. Buna göre Ebû Cehil gibi kâfirlerin sorumlu oldukları şey, ilgili haberin (iman etmeyecekleri) öncesine ve sonrasına göre değişmektedir. Öncesinde onların mükellef oldukları iş, o zamana kadar inen tüm haberler, sonrasında ise, kendilerinin iman etmeyeceklerine dönük tasdik dışındaki her şeydir.¹¹¹ Teftâzânî tarafından ortaya konulan bu cevabı¹¹² zayıf olarak niteleyen müellif, imanın hakikatinin bir olduğunu, kişiden kişiye bir değişiklik göstermeyeceğini ifade eder ve böylece ilgili hükmün gerekçesini ortaya koymuş olur. Burada verilen bir başka cevaba daha temas eden müellif, onu da zayıf olarak nitelemekten kendisini alamaz. İlgili cevaba göre, Allah’ın o tip kâfirlerde, Kendisinin, onların iman etmeyeceğini bildiğine dönük ilmi yaratmaması caizdir. Dolayısıyla onlar kendilerinde, sorumlu oldukları hususa (iman etme) aykırı bir durum (iman etmeyecekleri haberi)

---

¹⁰⁹ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 13b; İsmail Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî ala tefsiri'l-İmâmi'l-Beyzâvî*, 2: 40, 20: 486.

¹¹⁰ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3: 224-225

¹¹¹ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14a.

¹¹² Teftâzânî, *Şerhü't-Tavzih ala Tenkih*, 1: 369.

bulmazlar. Müellif bu cevabın zayıflığını ise, Allah'ın onlarda bu bilgiyi yaratmasının da aynı şekilde caiz olması üzerinden açıklar. Ona göre bu aşamada ise yeniden sözü edilen muhal bir durum ile teklif ortaya çıkar ve hatta iş daha karmaşık bir hale gelir.¹¹³

Kimi Eş'arî kelamcılarının zati olarak mümteni olan bir iş ile teklifi caiz gördüklerine dair daha önce verdiği bir hükmü, Kâdî Beyzâvî'den yaptığı bir alıntıyla teyit eden Konevî, onun "Şerî ahkâmın, çeşitli hikmet ve maslahatlar içerse bile, özellikle kendisine ittiba gibi bir maksadı (gayeyi) gerektirmediği dikkate alındığında, zatı itibariyle mümteni olan bir iş ile teklifin aklen caiz olduğu, ancak araştırıldığında böyle bir işin vaki olmadığı görülür."¹¹⁴ şeklindeki ifadelerine yer verir. Buradan Beyzâvî ve onun gibi düşünenler katında iki zıddın içtimaı gibi özünde muhal olan bir iş ile teklifin caiz olduğunun anlaşıldığını söyler.¹¹⁵ Bu hususta Gazzâlî'nin de *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın abes bir iş olduğu yönündeki değerlendirmeye karşı çıktıktan sonra bu kanaatini teyit için ittiba (imtisal) kavramına atıf yaptığı görülür. Ona göre de tekliflerdeki faydayı ona ittiba veya ondan sevap almak şeklinde görmek doğru olmaz. Belki, oradaki fayda ilgili emri izhar edip buna bağlı olarak o teklife iman edilmesidir. Nitekim kimi zaman ilgili teklife henüz uyulmadan o iş neshe uğrayabilmektedir. Bu durumu oğlunu kurban etme emrini alıp da onu uygulamaya sokmadan hakkındaki emir nesh olunan Hz. İbrahim'de görmek mümkündür.¹¹⁶

Konevî *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın cevazı hususunda Eş'ariyye mezhebinin yaklaşımına ışık tutmak için liderleri Eş'arî'nin görüşüne dair Molla Hüsrev'den bir alıntı da yapar. Molla Hüsrev ilgili ifadelerinde, bu konuda onun sözlerinin farklı olduğunu, ancak çoğu kelamında bu işin caizliğine meylettığının anlaşıldığını, çoğu ashabının da bu fikri benimsediğini kaydeder. Hemen ardından bu görüşü eleştirerek onun icmaya aykırı

¹¹³ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14a.

¹¹⁴ Beyzâvî, *Envarü't-tenzil ve esrarü't-te'vil*, 1: 42.

¹¹⁵ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14a.

¹¹⁶ Gazzâlî, *el-İktisad fi'l-i'tikad*, 113.

olduğu gibi ayetler ve araştırmaların da (istikrâ/vakıa) bu düşünceye aykırı olduğunu söyler.¹¹⁷ Burada Molla Hüsrev’in cevabında dile getirdiği aksi halde icmaya muhalefet ve ayetlerin tehzibinin söz konusu olacağı şeklindeki ifadeyi Nureddin Sâbûnî’nin de (ö. 580/1184) naklettiği görülür. Sâbûnî, Eş’arî kabule aykırı olmak üzere şu ayeti zikreder: “Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.” (el-Bakara 2/286).¹¹⁸

Konevî’nin burada kendisinden alıntıda bulunduğu Molla Hüsrev’in, konuyla ilgili Eş’arî’den farklı görüşler aktarıldığı şeklindeki bilgisini Seyfuddin Âmidî de teyit eder ve bir rivayette onun iki zıddı bir araya getirmek gibi muhal iş ile teklifi caiz görmediği söylenirken, çoğu kelimada bunun cevazına meylettığının anlaşıldığını kaydeder.¹¹⁹ Ebû’l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) ile Beyâzizâde ise Eş’arî’nin *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın caiz olduğu görüşünü savunduğu kaynağa işaretle onun bu fikri *en-Nevâdir* adlı eserinde beyan ettiğini söyler.¹²⁰ Bu konuda kaynaklarda İmam-ı Eş’arî ve çoğu ashabından farklı düşünen kişilerin ise Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-İsferâyînî (ö. 418/1027)¹²¹ ile Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî (ö. 406/1016) olduğuna işaret edilir.¹²²

¹¹⁷ Molla Hüsrev, *Hâşiye alâ Envârî’t-tenzil*, 111a. Ashında *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın caiz olduğu şeklindeki görüş, Eş’arî dışında onun mezhebine büyük katkılar sunmuş olan Bâkılânî, Cüveynî, Gazzâlî ve Âmidî gibi kelimciler tarafından da savunulmuştur. Bk. Abdunısır Süt, “İlahi Teklifin Ahlakî ve Kelamî Arka Planı: Teklîf-i mâ lâ Yutâk Örneği”, *Mukaddime: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (2015): 301. Bununla birlikte bütün Eş’arî kelimcilerinin bu konuda aynı görüşü savunduklarını söylemek doğru değildir. Bk. Kozalı, “İslam Hukukunda Yükümlülüğün Şartı Olarak “Güç Yetirme (Kudret)” Sorununa Ehl-i Sünnet Usûlcülerinin Yaklaşımları”, 262.

¹¹⁸ Ebû Muhammed Nuruddin es-Sâbûnî, *Kitabü’l-bidâye mine’l-kifâye fi’l-hidâye fi usulî’d-din*, thk. Fethullah Huleyf (Kahire: Dârü’l-Maarif, 1969), 120.

¹¹⁹ Âmidî, *Ebkârü’l-efkâr*, 1: 604.

¹²⁰ Ebû’l-Muîn Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî en-Nesefî, *Tebısratü’l-edille fi usulî’d-dîn*, thk. Muhammed el-Enver Hamid İsa (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türas; el-Cezire li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1432/2011), 2: 834; Beyâzizâde, *İşarâtü’l-merâm*, 249.

¹²¹ Ebû’l-Muîn en-Nesefî, *Tebısratü’l-edille*, 2: 834; Beyâzizâde, *İşarâtü’l-merâm*, 295.

¹²² Beyâzizâde, *İşarâtü’l-merâm*, 295.

Molla Hüsrev'in *teklîf-i mâ lâ yutâk*ı caiz görmeyen ayetlere ve vakıya aykırı olduğu şeklindeki cevabını takiben kısaca benzer bir açıklama yapan Konevî, aslında Ebû Cehil örneği üzerinden zatı itibarıyla mümteni olan iş ile teklifin caiz olduğunu savunan kişilerin ilgili teklifin mümteni bi'z-zat değil, mümteni bi'l-gayr olduğunu fark etmeleri gerektiğine dikkat çeker. Böyle mümteni bi'z-zat olan iş ile teklifin vuku bulduğunu ileri sürmenin, onun gerçekleşmediği yönündeki icmaya aykırı olduğunu yineler.¹²³ Mümteni bi'z-zat ile mümteni bi'l-gayr ayrımını Beyzâvî tefsirine yazdığı haşiyede de sürdüren müellif, ilkinde gerçekleşmeyen teklifin ikincisinde vuku bulduğunu söyler.¹²⁴ Bu konuda Sadruşşerîa'nın "özünde mümteni olan bir iş ile teklif ittifakla vaki olmamıştır"¹²⁵ şeklindeki sözünü ise aksi görüşe ehemmiyet vermemesi üzerinden açıklayan müellif, yoksa kimi Eş'arî kelimcilerin bu konuda muhalefet ettiği, dolayısıyla bir ittifak bulunmadığı hususunun bilindiğini kaydeder.¹²⁶ Beyâzizâde de burada aynı gerekçeyle bir icmadan bahsedilemeyeceği fikrini paylaşır.¹²⁷

Konevî, özünde mümteni olan iş ile teklifi caiz görenlerin ilgili ayet (el-Bakara 2/6) üzerinden getirdikleri iki delile, kimi tartışma konularını da ilave ederek cevap verdiği gibi, kendisinin de savunduğu üzere, mutlak anlamda bu tür bir teklifin söz konusu olamayacağı şeklindeki yaklaşımın delillerine de değinir. Bu aşamada "ashabımızın cevabı" ifadesiyle söze başlayan müellif, aidiyetini bildirdiği Mâtürîdîlerin ya da Hanefî usulcülerin kullandıkları delilleri aktarır. Bu ilk delile göre öncelikle bir işi teklif etmek, onun gerçekleşmesini istemek demektir. Bu noktada vuku bulması mümkün olmayan bir işin yapılmasını talep etmek sefahet yani hikmetsizlik anlamına gelir. Hüsün ve kubuhun akli olarak tespit edildiği dikkate alındığında, hakîm olan bir varlık açısından böyle bir

¹²³ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14a.

¹²⁴ İsmail Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî ala tefsiri'l-İmâmi'l-Beyzâvî*, 5: 503.

¹²⁵ Sadruşşerîa, "et-Tavzih li metni't-Tenkîh", 1: 367.

¹²⁶ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14a-14b.

¹²⁷ Beyâzizâde, *İşarâtü'l-merâm*, 249.

durum tasavvur olunamaz.¹²⁸ Böylece mümteni bir iş ile teklifin caiz olmamasını hüsün ve kubuhun akliliği üzerinden ispat etmeye çalışan Konevî, aynı zamanda güzellik ve çirkinliğin şer’î olarak tespit edileceğini düşünen Eş’ariyye’nin bu teklifi neden caiz gördüğüne de dolaylı olarak ışık tutmuş olur. Nitekim Sadruşşerâ’nın *Tavzîh* adlı eserinde hüsün-kubuh ile alakalı olarak yer alan dört mukaddime üzerine yazdığı haşiyede Eş’ariyye mezhebinin yaklaşımını, Allah tarafından emredilen işin güzel, nehyedilen işin çirkin olduğu ifadeleriyle özetleyerek onlar katında böylesi bir teklifin neden Cenab-ı Hakk’ın sefahetine sebep olmayacağına yine dolaylı olarak işaret etmiş olur.¹²⁹

Konevî, bu açıklamaların içerisinde yer alan “bir işin teklifi onun yapılmasını talep anlamına geldiği” şeklindeki ifadelerinin aynı zamanda “hükümlerin özellikle ittiba gibi bir maksadı yani gayeyi gerektirmeyeceği” tarzında bir cümle kullanan Beyzâvî’ye de cevap teşkil ettiğini söyler. Bu durumda söz konusu ittibanın da, imkân ölçüsünde nesh edilen hükümlerde olduğu üzere fiili uygulama imkânı olmadığı için sadece itikadi; genel ahkâmda ise hem itikadi hem de fiili ittibai gerektirdiğini belirtir. Bütün bu cevapları takiben “bizim Hanefi meşayihimiz katında” nitelemesiyle şahsının da mensup olduğunu teyit eden bir ifadeyle zati mümteni ile teklifin, değil vukuu, cevazının dahi söz konusu olmadığını kaydeder.¹³⁰ Bu cevabıyla Konevî, aynı zamanda Mâtürîdî düşüncenin ilahi fiillerin, her ne kadar bir zorunluluk bildirmese de bir hikmet ile malul olduğu şeklindeki yaklaşımını teyit etmiş; bu fiillerin hikmet içerdiğini kabulle birlikte onların bir hikmete göre şekillenmediği fikrini benimseyen Eş’arî anlayışı reddetmiş olur.

Yukardaki konuyla alakalı olarak Konevî’nin ashabımız dediği zümre içerisinde bulunan Mâtürîdî kelamcılarında Sâbûnî de, var olma durumu olmayan bir iş ile teklifin hikmetsizlik barındırdığından hareket-

---

¹²⁸ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14b.

¹²⁹ İsmail b. Muhammed el-Konevî, “Hâşiye ‘Ale’l-Mukaddimâti’l-Erba” *İsmail Konevî Efendi’nin Hâşiye ‘Ale’l-Mukaddimâti’l-Erba’ adlı eserinin tahkik ve tahlili*, haz. Muhammed Emin Efe (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2018), 65.

¹³⁰ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14b.

le bu teklifin caiz olmadığını, ancak burada Eş'ariyye'nin aksi yönde görüş bildirdiğini söyler.¹³¹ Beyâzizâde de Allah'ın hakîm olmasından hareketle bu tür bir teklifin gerçekleşmediği bilgisini aktarır.¹³² Diğer bir Mâtürîdî kelamcı Abdürrahim b. Ali Şeyhzâde de kendi mezhebi ile Eş'arî fırkası arasındaki ihtilafları incelediği meşhur eserinde Hanefî âlimlerin, Allah'ın hikmete uygun işler yapacağı ve dahi kendisinde güzellik bulunmayan bir işte hikmet olmayacağı tezinden hareketle O'nun böyle bir iş ile kullarını mükellef tutmayacağı görüşünü savunduklarını kaydeder.¹³³

Mümteni olan iş ile teklifi caiz görmeyen Mâtürîdîlerin bu konuda zikrettikleri ikinci delili aktarmaya başlayan Konevî, onların "Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar." (el-Bakara 2/286) ayetinden, Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir durumun (muhal ile teklif) vaki olmadığını haber verdiği yönünde bir çıkarımda bulduklarını söyler.¹³⁴ Beyzâvî tefsirine yazdığı meşhur haşiyesinde de ilgili ayetin *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın gerçekleşemediğine dönük bir delil içerdiğini belirten müellife göre¹³⁵ O'nun vuku bulmadığı haberini verdiği şeyin gerçekleşmesi caiz olmaz. Aksi halde O'nun yalan söylemesi mümkün olur ki, bunun imkânsız olduğu açıktır. Allah'ın yalan söylemesi muhal olduğu gibi onun imkânı da muhaldir.¹³⁶

Konevî bu noktada Mâtürîdîlerin ilgili deliline (el-Bakara 2/286) yönelik bir itiraza da yer verir. Buna göre "muhalin imkânının da muhal olduğu" şeklindeki ifade, doğru değildir. Zira burada iddia olunan muhallik, zatı itibariyle değil, arız olan başka bir hal, yani konuya dair verilen haber (Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. el-Bakara 2/286) nedeniyle. Bu ise melzumun, yani Allah'ın insanlara taşınmaz yük yüklemeyeceği durumunun, kendi özünde mümkün olma-

¹³¹ Sâbûnî, *Kitabü'l-bidâye*, 118.

¹³² Beyâzizâde, *İşarâtü'l-merâm*, 248.

¹³³ Şeyhzâde, *Nazmu'l-ferâid ve cemu'l-fevâid*, 26.

¹³⁴ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14b.

¹³⁵ İsmail Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî ala tefsiri'l-İmâmî'l-Beyzâvî*, 5: 507.

¹³⁶ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14b.

sına aykırılık teşkil etmez. Konevî, Hasan Çelebi’nin Teftâzânî’ye atıfta bulunarak dile getirdiği bu itirazı¹³⁷ ilgili ayet (el-Bakara 2/286) üzerinden geliştirilen ikinci kanıt için geçerli olabilirse de, bunun konuya dair aktarılan ilk delile (muhal bir şeyi teklifin, teklifin özüne aykırı olup, bunun hakîm olan ilahın sefihliğini gerektireceği) karşı bir problem oluşturmayacağını söyler. Zira ona göre Allah, her türlü eksiklikten münezzehe olduğu gibi, bu tür noksanlıkların imkânından da münezzehtir. Bu çerçevede sefihlikten de, mümteni ile teklif gibi sefahi gerektirecek halden de beri ve yücedir. Burada lazım, yani Allah’ın sefih olması muhal olduğuna göre, melzum, yani mümteni ile teklif de muhaldir. Bunu reddetmek inkârcılıktan başka bir şey değildir.¹³⁸

Konevî’nin yukardaki bahsi geçen konuda kendi görüşünü savunmak için zatî olarak muhal olan ile başka bir sebep ile muhal olan işin arasını ısrarla ayırırken, aynı argümanın başka bir vesileyle kendi aleyhine işletilmesi karşısında ona hak vermesi dikkat çekicidir. Bu durum, onun özü itibariyle mümteni olan iş ile teklifin caiz olmadığı yönündeki kanaatini değiştirmez. Bu konuda başka delillerinin olması, savunduğu görüşün haklılığına olan inancını etkilediği söylenemez.

Konevî, konuyla ilgili işbu risalesinde *teklif-i mâ lâ yutâk*ın gerçekleşmesi halinde bu durumun Allah için sefihliği gerektireceği eleştirisinde bulunurken, Beyzâvî haşiyesinde ise aynı yaklaşımı benimseyen ve hüsün-kubuhun akliliğini savunup akli hakem gören Mu’tezile’nin yanlış tavrına ulemanın gereken cevabı verdiğini kaydetmektedir.¹³⁹ Belli ki o, ilkinde sonuç itibariyle Allah’ın hakîm olduğunu vurgularken, ikincisinde ise bu işte Allah için zorunluluk addeden Mu’tezile’ye tepki göstermektedir.

Konevî’nin zikrettiği bu sefahlik ihtimalini, gündemine alan Eş’arî kelamcılarının bu durumu reddettikleri görülür. Örneğin Ebû Bekir el-Bâkullânî (ö. 403/1013) “Rabbimiz, bize gücümüzün yetmeyeceği yükü de

¹³⁷ Hasan Çelebi, *Haşiye ale’t-telvîh*, 272a; Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, 4: 299.

¹³⁸ İsmail Konevî, *Teklif-i mâ lâ yutâk*, 14b.

¹³⁹ İsmail Konevî, *Hâşiyetü’l-Konevî ala tefsiri’l-İmâmi’l-Beyzâvî*, 2: 38.

yükleme!" (el-Bakara 2/286) duasından hareketle *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın bir zulüm ve çirkin iş olarak görülemeyeceği gibi sefihlik olarak da değerlendirilemeyeceğini kaydeder. Bu işin ilgili niteliklerden birini gerektirecek olsa, Allah'ın kullarını bu şekilde dua etmeye yönlendirmeyeceğini ekler.¹⁴⁰ Eş'arî kelimcilerin bu ayetten *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın cevazına dönük nasıl çıkarım yaptıklarına değinen Âmidî, onların, bu iş muhal olacak olsa zaten gerçekleşemeyeceği için bu hususta özel bir talepte bulunulmayacağı görüşünü ortaya attıklarını ifade eder.¹⁴¹ Bu konuda Neseî ise, ilgili ayetten muradın, kendisine asla güç yetirilemeyecek şeyler değil, meşakkat veren işler olduğunu savunarak, onun *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın cevazına delil olarak kullanılmasına karşı çıkar.¹⁴²

Teftâzânî de Eş'arî anlayış doğrultusunda sefihlik ihtimalini reddeden ifadeler kullanır. *Teklîf-i mâ lâ yutâk* konusuna girişte ona muhal gözüyle bakılamayacağını belirten Teftâzânî, ardından bu durumun sefihliğe neden olacağı düşüncesiyle onu reddeden Mu'tezile'ye; ilahi fiillerin bir maksat ve gaye ile talîl edilemeyeceği kabulü üzerinden cevap verir.¹⁴³ Ebu'l-Feth eş-Şehristânî de (ö. 548/1153) genel bir muhteva içerisinde Allah'ın bir şeyi, ona yönelten bir illete mebni yaratmış olduğu fikri

170
OMÜİFD

¹⁴⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bakillânî, *Kitâbü't-temhîd*, thk. Richard Yusuf Mekarisi Yesui (Beyrut: el-Mektebetü'ş-Şarkıyye, 1957), 294-295.

¹⁴¹ Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, 1: 609-610.

¹⁴² Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî en-Neseî, *Bahrü'l-kelam fi akaidi ehli'l-İslâm*, thk. Veliyyüddin Muhammed Salih Ferfur (Dımaşk: Mektebetü Dârü'l-Ferfur, 2000), 176.

¹⁴³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 4: 296. Mu'tezile'nin *teklîf-i mâ lâ yutâk*ın kabih olduğu için Allah'ın böyle bir iş ile teklifte bulunmayacağı yönündeki görüşü için bk. Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, tdk. Ahmed b. el-Hüseyn b. Ebî Hâşim, thk. Abdülkerim Osman, 3. Baskı (Kahire: Mektebetü Vehbiyye, 1416/1996), 396. Mezhebin en önemli kelimcilerinden Kâdî Abdülcebbar, kişiyi *teklîf-i mâ lâ yutâk* konumunda olan bir iş ile muhatap tutmanın çirkinliğinin aslında üzerinde laf etmeye değmeyecek kadar açık olduğunu, sadece onun hangi yönden kabih olduğuna dair kelam edilebileceğini, zaten isminin (*teklîf-i mâ lâ yutâk*) onun kötülüğünü anlamak için yeterli olduğunu belirtir ve bu konuda keskin bir tavır alır. Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 400-401. Mu'tezile'nin hamisi ve kelimcilerinden biri olan Sâhib b. Abbâd'ın *teklîf-i mâ lâ yutâk* hakkındaki görüşleri için bk. İbrahim Bayram, "Sâhib b. Abbâd'ın Mu'tezile'nin Adalet İlkesini Temellendirişi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/2 (2019): 1704-1706.

kabul edilecek olursa, bunun O’nun müstağniliğine halel getireceğini belirtir, ancak bu durumun ilahi fillerin içerdiği hayra engel teşkil etmediğini de kaydeder.¹⁴⁴ Fahreddîn er-Razî de (ö. 606/1210) Allah’ın fiil ve ahkâmının bir illele muallel kabul edilemeyeceğini söyler.¹⁴⁵

Konevî, *teklîf-i mâ lâ yutâk* ile ilgili son bir meselenin daha izaha muhtaç olduğunu ifade ettikten sonra Molla Hüsrev’e atfen aktardığı bir cümle ile onu da açıklamaya başlar. Molla Hüsrev, Beyzâvî tefsirine yazdığı haşiyede “Zikri geçen kâfirler Allah’a iman etmeyeceklerini bilselerdi, kendilerinden teklif düşerdi”¹⁴⁶ ifadesini kullanmakta ve İc’înin de böyle bir cümle aktardığını kaydetmektedir.¹⁴⁷ Konevî, bu cümleyi naklettikten sonra ona dair bir açıklama yapma ihtiyacı hisseder. Burada herhalde onun, “bilselerdi” şeklindeki ifadesi ile şartın nefyini, yani gerçekleşmediğini kastedip, buna bağlı olarak cezanın da, yani teklifin düşmesini de nefyetmiş olduğunu kaydeder. Zira onların bunu bilmesi muhal olduğundan, bu aşamada kendilerinden teklifin düşmesi de muhaldir. Eğer ilgili ifade böyle yorumlanmazsa, bir sıkıntı doğar. Zira aksi bir görüşte Molla Hüsrev, şayet onlardan iman sorumluluğunun düştüğü gibi bir anlam murat ediyorsa, imanun şahıslara göre değişmesi gibi bir durum ortaya çıkar ki, bu halin fasitliği açıktır. Zira hayat sahibi her akılbalı, dinin zaruri olarak bilinen tüm ahkâmına iman etmek ile mükelleftir. Bu zorunlu ahkâmdan biri de pek çok ayetin delalet ettiği üzere, ilgili kâfirlerin iman etmeyeceklerine inançtır. Şayet Molla Hüsrev, ilgili ifadeleri ile o kâfirlerin imana gelmeyeceklerine iman etmedikleri için azaba uğramayacakları gibi bir anlam kastediyorsa bunun yanlışlığı ilkinden de belirgindir. Eğer bunlardan başka bir anlam kastediliyorsa, onun üzerine

---

¹⁴⁴ Ebû'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Kitâbü Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem*, tsh. Alfred Guillaume (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1430/2009), 392.

¹⁴⁵ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *el-Erbâin fi usûli'd-dîn*, thk. ve tlk. Ahmed Hicâz es-Sekkâ (Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1986), 1: 350.

¹⁴⁶ Molla Hüsrev, *Hâşiye alâ Envârî't-tenzîl*, 111b.

¹⁴⁷ İcî, *Şerhu Muhtasari'l-Münteha'l-usûlî*, 2: 243.

konuşabilmek için bu seçeneğin izah edilmesi gerekir.¹⁴⁸ Gazzâlî de, bu konuda iman etmeyen kâfirlerin onunla mükellef olmadıkları şeklinde anlaşılacak bir yorumun şeriatı inkâr anlamına geldiğinin altını çizmektedir.¹⁴⁹

Konevî, bu meseleyle ilgili yine Molla Hüsrev'in ortaya atıp cevaplandırdığı bir suali de aktarır. İlgili soruda, kendilerinin iman etmelerinin muhal olduğu bilgisine ulaşan kimselere iman teklifinde bulunmanın mümkün olup olmadığı sorulmaktadır. Hüsrev, bu soruya cevap verirken Urnevî'ye atıfta bulunur. Urnevî'ye göre bu konuda söylenebilecek son söz şudur: Zatı itibariyle muhal olan bir işle teklifin vaki olmadığı şeklindeki ifade; bu tip bir teklifin asaleten, doğrudan gerçekleşmediğini vurgulamak için kullanılır. Ancak fer'i olarak, (teb'iyet yoluyla) dolaylı şekilde bu tarz bir teklifin vukuu ise caizdir. Bu noktada, iki zıddın içtimaı şeklindeki teklif, o kâfirlerin imandan geri durmaları yönündeki (inanç) mükellefiyetlerinden (ilgili ayetlerden hareketle iman etmeyecekleri hususu) ortaya çıkmaktadır. Bu ise teb'iyet yoluyla tekliftir.¹⁵⁰ Dolayısıyla bu tarz bir sorumluluk ile mükellef olmak caizdir.¹⁵¹

Konevî bu ifadelerden de rahatsızlık duyduğunu belirten bir yorum yapar. Buna göre ister asaleten (doğrudan), isterse teb'iyet yoluyla (dolaylı) iki zıddın içtima etmesinin muhaliği açıktır. Bu içtimanın ikinci şekilde gerçekleşmesi onun muhaliyetini ortadan kaldırmaz. Çünkü bu durumda da iman etmeyeceğine iman etmesi kendisine emredilmektedir. Burada meseleyi halledebilmek için daha önce zikri geçen icmalî-tafsilî iman ayrımı ortaya konulmalı, ilkinin, "mümteni bi'l-gayr" olup bu şekilde gerçekleşmeyeceği için ikincisine ulaşmanın söz konusu olmayacağı, böylece de iki zıddın içtimaı gibi bir durumun önüne geçileceği dile getirilmelidir. Sonuç olarak gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bir tarafa her-

¹⁴⁸ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 14b-15a.

¹⁴⁹ Gazzâlî, *el-İktisad fi'l-i'tikad*, 114.

¹⁵⁰ Molla Hüsrev, *Hâşiye alâ Envârî't-tenzîl*, 111b-112a.

¹⁵¹ İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 15a.

kesin icmalî iman ile mükellef; tafsilî iman ile muhatap oldukları özellikle vurgulanmalıdır.¹⁵²

Sonuç

18. yüzyıl Osmanlı bilim adamlarından olan İsmail Konevî, kendisine çok büyük saygı beslediği anlaşılan Kâdî Beyzâvî’nin meşhur tefsiri üzerine yazdığı haşiye ile adını duyurmuş bir âlimdir. Farklı ilim dallarında ihtisası olmakla birlikte tefsirin dışında daha çok kelim ve usul konuları ile ilgilenen Konevî, aynı ilim sahalarında boy gösterip eserler kaleme alan Beyzâvî’ye bu yönüyle benzemesi ile dikkat çekmektedir. Kelam ilmine olan ilgisini bu sahada yazdığı muhtelif risaleler ile ortaya koyan Konevî, bunlardan birinde *teklîf-i mâ lâ yutâk* meselesini ele almıştır.

Konevî, *teklîf-i mâ lâ yutâk* hakkında kaleme aldığı risalesinde önce bu tür bir teklifin oluşum şekillerini gösterir tarzda üçlü bir tasnife yer vermiş, onu aklen muhal; âdeten muhal aklen mümkün ve nihayet aklen de âdeten de mümkün ancak ilahi ilme aykırı olan bir iş ile teklif şeklinde sıralamıştır. Üçüncü kısım üzerinden teklifin cevazı bir tarafa onun fiilen vuku bulduğu yönündeki ittifak ile, ilk bölümün pratikte bir teklife konu olmadığı hususundaki uzlaşşı onu ilk kısım üzerinde yoğunlaşmaya sevk etmiştir. Bu meselede Mu‘tezile’yi işin içerisine pek de katmayan müellif, daha çok inanmayacağı haber verilen kafirlere yönelik iman etme teklifinin ilk kısma girdiği, yani bu işin gerçekleşmesinin özünde muhal olduğu gibi bir anlayışın savunuculuğunu yaptığını söylediği Eş‘arî düşüncüyü hedef almıştır. Dolayısıyla bu konudaki mesaisini ilgili kişilerin imanının özünde imkânsızlık barındırmadığı hususunu ispata harcamıştır.

İlahi hikmeti önceleyen bir anlayış ile *teklîf-i mâ lâ yutâk* meselesine yaklaşan Konevî, bu konuda ilahi irade ve kudreti ön plana alan Eş‘arî düşünceden uzaklaşmıştır. Böylece Konevî, muhal/mümteniyyi özü itibarıyla muhal ve başka bir duruma mebni muhal şeklinde ikili bir ayırım üzerinden ele almaya dikkat etmiştir. Aslında işin sonuç bölümü dikkate alındığında her ne kadar iki tür muhal de bir imkânsızlık barındırıyor

---

¹⁵² İsmail Konevî, *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, 15a-15b.

olsa da ikinci kısımda yer alan muhalin kendi özünde bir imkân taşıması onun açısından büyük bir önem arz etmektedir. Zira bu durumda teklif-kudret ilişkisi ve buna bağlı olarak da ilahi hikmet bir zarar görmeyecektir. Halbuki imana muhatap olan ancak inanmayacağı haber verilen kişinin karşı karşıya kaldığı açmazdan kurtulması özü itibariyle imkânsız kabul edilirse, bu durum onun özgürlüğünü ve seçimini tamamen devre dışı bırakacak ve uğrayacağı ceza, ilahi hikmeti sorgulatır hale getirecektir. Buna karşılık ilgili kişinin iman etmemesi özü itibariyle değil de, ilahi ilme aykırılık gibi başka bir duruma mebni muhal olduğunda, ilmin maluma tabi olduğu ve ilmin aktif değil pasif olduğu gibi argümanlar kullanılarak onun düştüğü akıbet sadece kendi yaptıklarına bir ceza olarak görülecektir.

Konevî bu anlayışına bağlı olarak *teklîf-i mâ lâ yutâkım* ilk kısmını teşkil eden özünde imkânsız bir işle teklifin vukuunu Ebû Cehil ve Ebû Leheb gibi kişilerin durumundan hareketle caiz gören Eş'arî anlayışa cevap verirken onu üçüncü kısma irca etmeye de dikkat etmiş, dolayısıyla bunun meşruiyetinin ilk bölümdeki teklifin cevazı üzerinden değil, üçüncü kısımdaki teklifin caizliği üzerinden okumak gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşımıyla aslında o, mensubu bulunduğu Mâtürîdiyye mezhebinin ilahi hikmet, kulun özgürlüğü, kudret ve hüsün-kubuh gibi konulardaki anlayışını devam ettirmiş, yazdığı bu risaleyle de bu düşüncüyü teyit etme uğraşı içerisinde olmuştur.

Kaynakça

- Akpınar, Cemil. "Hasan Çelebi, Fenârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 16: 313-315. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Alukah el-Meclisü'l-İlmî. "İşrâfu'd-Doktor Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid". Erişim: 27 Haziran 2019. <http://majles.alukah.net/t163955/>.
- Âmidî, Ebû'l-Hasan Seyfeddin. *Ebkârü'l-efkâr fi usulî'd-din*. Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Arabacı, Caner. *1900-1924 Yılları Arası Konya Medreseleri*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1996.
- Aydın, Ömer. *Başlangıçtan Günümüze Türk Kelâmcıları*. (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.

- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannafin*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, ts.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *İzahü'l-meknun fî zeyl-i ala Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Thk. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya-Rıfat Bilge el-Kilisî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, ts.
- Bakıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed. *Kitâbü't-temhîd*. Thk. Richard Yusuf Mekarisi Yesui. Beyrut: el-Mektebetü'ş-Şarkıyye, 1957.
- Bayram, İbrahim. “Sâhib b. Abbâd’ın Mu'tezile'nin Adalet İlkesini Temellendirişî”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/2 (2019): 1677-1712.
- Bedrân, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa ed-Dumi Abdülkadir. *Nüzhetü'l-hatiri'l-atır şerhu Kitâbi Ravzati'n-nazir ve cennetü'l-menazir*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hadis, 1412/1991.
- Beyâzizâde, Kemaleddin Ahmed. *İşarâtü'l-merâm min ibârâti'l-İmâm*. Thk. Yusuf Abdürezzak eş-Şafii. Karaçi: Zam Zam Publishers, 1425/2004.
- Beyzâvî, Ebû Saïd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envarü't-tenzil ve esrarü't-te'vil*. İ'dâd ve takdim: Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.
- Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1927.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*. Thk. Abdurrahman Umeyre. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1417/1997.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik. *el-Akidedü'n-Nizâmiyye fi'l-erkani'l-İslâmiyye*. Thk. Muhammed Zahid el-Kevseri. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 1412/1992.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik. *Kitâbü'l-İrşad ilâ kavâti'l-edilleti fi usûli'l-i'tikad*. Thk. Muhammed Yusuf Musa-Ali Abdülmünim Abdülhamid. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1369/1950.
- Çağrıncı, Mustafa. “Sirâceddin el-Urmevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 37: 262-264. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Çiçek, Mehmed Halil. “el-Havâşî fî Fetretü'l-Osmâniyyîn ve Hâşiyetu İsmail el-Konevî Nemûzecen”. *Osmanlı Döneminde Tefsir=Tafsir in the Ottoman Period*. Ed. Hidayet Aydar v.dğr. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018, 2: 317-345.
- Dikici, Recep. “Konyalı Hâfız İsmâil Efendi”, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı VI*, ed. Caner Arabacı, Özel Sayı (Aralık 2003): 35-38.
- Efe, Muhammed Emin. *İsmail Konevî Efendi'nin Hâşiyeye 'Ale'l-Mukaddimâti'l-Erba' adlı eserinin tahkik ve tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2018.
- Fenârî, Hasan Çelebî b. Muhammed Şâh. *Haşiyeye ale't-telvîh*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 MİL Yz A 4149: 1b-260a. Milli Kütüphane.
- Fihristü'l-Kütübi'l-Arabiyye'l-Mahfuza bi'l-Kütübhaneti'l-Hidiviyye*. 2. Baskı. 2 Cilt. Kahire: Matbuatu Şeyh Osman Abdürrezzâk, 1310.

- Fihri'sü'l-hizaneti't-teymuriyye: tefsir.* 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısri, 1367/1948.
- Fihri'sü'l-kütübi'l-mevcûdeti bil'l-mektebeti'l-Ezheriyye.* 9 Cilt. ([Kahire]: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed. *el-İktisad fi'l-i'tikad.* Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Görkaş, İrfan. *Ebu Said Muhammed Hadimi'de Bilgi Meselesi.* Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005.
- Gül, Muammer-Bayram, Atilla-Hakkoymaz, Oğuzhan. *Selçuklu'dan Günümüze Konya'nın Sosyo-politik Yapısı.* Konya: Konya Emniyet Müdürlüğü Ar-ge, 2003.
- Gümüş, Sadrettin. "Cürcânî, Seyyid Şerîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8: 134-136. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Habeşî, Abdullah Muhammed. *Câmiü's-ş-şurûh ve'l-havâşî: mu'cemun şâmil li-esmâi'l-kütübi'l-meşrûha fi't-türâsi'l-İslami ve beyâni şurûhihâ.* 3 Cilt. Ebûzabî [Abudabi]: el-Mecmaü's-Sekafî, 1425/2004.
- Îcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar. *Kitâbü'l-Mevâkıf.* Thk. Abdurrahman Umeyre. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1417/1997.
- 176 OMÜİFD Îcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar. *Şerhu Muhtasari'l-Münteha'l-usûlî.* Thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- İpşirli, Mehmet. "Huzûr Dersleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18: 441-444. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan. *Nihayetü's-sul fi şerhi Minhaci'l-vüsul.* 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse.* Thk. Ahmed b. el-Hüseyin b. Ebî Hâşim, thk. Abdülkerim Osman. 3. Baskı. Kahire: Mektebetü Vehbiyye, 1416/1996.
- Karabulut, Ali Rıza. *Mu'cemü'l-mahtutat el-mevcude fi mektebat İstanbul ve Anadolu = İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde mevcut el yazması eserler ansiklopedisi.* 3 Cilt. b.y., ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye.* 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Konevî, Ebu'l-Meâlî Sadreddin. *Şerhu'l-erbâine hadisen.* Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Konevî, İsmail b. Muhammed. "Hâşiye 'Ale'l-Mukaddimâti'l-Erba'" *İsmail Konevî Efendi'nin Hâşiye 'Ale'l-Mukaddimâti'l-Erba' adlı eserinin tahkik ve tahlili.* Haz. Muhammed Emin Efe. 48-164. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2018.
- Konevî, İsmail b. Muhammed. *Haşiye nebzetün min meâdi'l-cismânî.* Yazma Eserler, 297.413 KON 297.413 KON 1: 9b-11b. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı.

- Konevî, İsmail b. Muhammed. *Hâşiyetü Keşşâf fi âyeti yuhâdî’ünallah*. Yazma Eserler, 297.413 KON 297.413 KON 1: 17b-19a. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı.
- Konevî, İsmail b. Muhammed. *Hâşiyetü’l-Konevî ala tefsiri’l-İmâmi’l-Beyzâvî*. Tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Amr. 20 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1422/2001.
- Konevî, İsmail b. Muhammed. *İlmullah şâmilün li-umûrin gayri’l-mütenâhî*. Yazma Eserler, 297.4 KON 297.4 KON 1192 H. 1: 29b-60a. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı.
- Konevî, İsmail b. Muhammed. *İlmullâhi teâlâ şâmilün licemî’l-külliyât ve’l-cüziyyât*. Yazma Eserler, 297.212 KON 297.212 KON 1: 8b-9b. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı.
- Konevî, İsmail b. Muhammed. *Şerhu kelimeti’t-tevhîd*. Yazma Eserler, 297.413 KON 297.413 KON 1: 1b-8a. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı.
- Konevî, İsmail b. Muhammed. *Teklîf-i mâ lâ yutâk*. Yazma Eserler, 297.413 KON 297.413 KON 1: 11b-15b. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı.
- Kozalı, Abdürrahim. “İslam Hukukunda Yükümlülüğün Şartı Olarak “Güç Yetirme (Kudret)” Sorununa Ehl-i Sünnet Usûlcülerinin Yaklaşımları-İslâm Düşüncesinde Tanrı’nın Mutlak Kudreti İle Dogmanın Makuliyeti Arasındaki Dengeye Bir Örnek-”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2016): 247-265.
- Küçükdağ, Yusuf. “Konya’da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Medreseler” *Konya Şehrinin Fiziki ve Sosyo Ekonomik Yapısı: Makaleler*. 351-394. Konya: Selçuklu Belediyesi, 2004.
- Maden, Şükrü. “Osmanlılar’da el-Keşşâf ve Envârü’t-Tenzîl Hâşiyeleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011): 241-273.
- Mardin, Ebü’l-Ûla. *Huzûr Dersleri*. 3 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966.
- Molla Hüsnü, Muhammed b. Ferâmürz. *Hâşiyetü alâ Envârî’t-tenzîl*. Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi, 50 Damad 60: 1b-297a. Milli Kütüphane.
- Muradî, Ebü’l-Fazl Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed. *Silkü’l-dürer fi a’yânî’s-sânî aşer*. 3. Baskı. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Beşairi’l-İslâmiyye, Dârü İbn Hazm, 1408/1988.
- Nesefî, Ebü’l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî. *Bahrü’l-kelam fi akaidi ehli’l-İslâm*. Thk. Veliyyüddin Muhammed Salih Ferfur. Dımaşk: Mektebetü Dâri’l-Ferfur, 2000.
- Nesefî, Ebü’l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî. *Tebseratü’l-edille fi usûli’l-dîn*. Thk. Muhammed el-Enver Hamid İsa. 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türas; el-Cezire li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1432/2011.
- Nüveyhiz, Adil. *Mu’cemü’l-müfessirin min sadri’l-İslâm hatta’l-asri’l-hazır*. 3. Baskı. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu Nuveyhizi’s-Sekafiyye, 1409/1988.

- Özen, Şükrü. "Sadrüşşerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35: 427-431. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin. *Usulü'd-din*. Thk. Hans Peter Linss. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 1424/2003.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. *el-Erbâîn fi usûli'd-dîn*. Thk. ve tlk. Ahmed Hicâz es-Sekkâ. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1986.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nuruddin. *Kitabü'l-bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usulü'd-din*. Thk. Fethullah Huleyf. Kahire: Dârü'l-Maarif, 1969.
- Sâdî Çelebî, Sadullâh b. İsâ Kastamônî. *Hâşiye alâ Envârî't-Tenzil*. Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi, 50 Gül-Kara 97: 1b-379a. Milli Kütüphane.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmûd Buhari Mahbubi. "et-Tavzih li metni't-Tenkîh", *Şerhü't-Tavzih ala Tenkîh*. Thk. Zekeriyya Umeyrat. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Sarhan, Ahmed K.-Farhaan, Firas F. "Risâletü'l-İmâm el-Konevî fi teklîf-i mâ lâ yutâk li-İsmâil b. Muhammed b. Mustafa el-Konevî (t. 1195 h.)- dirâse ve tahkîk", *Mecelletü Câmîati'l-Enbâr li'l-ulûmi'l-İslâmiyye* 9/35 (2018): 228-274.
- 178 Sarıkaya, Yaşar. *Ebu Said el-Hâdimî: Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Alimi*. OMÜİFD İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Sarıkaya, Yaşar. "Osmanlı Anadoluşunda Parlayan Bir Eğitim Merkezi: Hâdimî Medresesi ve Kütüphanesi". *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 42 (2013): 157-175.
- Sarıkaya, Yaşar. "Osmanlı Dönemi Konya'sında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Alimler (18.-29. Yüzyıllar)", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/1 (2007): 162-189.
- Serin, Muhittin. "Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Ekrem Hakkı Ayverdi Hat Koleksiyonu Envanteri", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*. 25-54. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1995.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. Haz. Nuri Akbayan; Sad. Seyit Ali Kahraman. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Süt, Abdulsasır. "İlahi Teklifin Ahlakî ve Kelamî Arka Planı: Teklîf-i mâ lâ Yutâk Örneği". *Mukaddime: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (2015): 283-308.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim. *Kitâbü Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-keîâm*. Tsh. Alfred Guillaume. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1430/2009.
- Şeyhzâde, Abdürrahim b. Ali. *Nazmu'l-ferâid ve cemu'l-fevâid*. 1. Bs. Kahire: Matbaatü'l-Edebiyye, 1317/1899.

- Teftâzânî, Sa’deddin Mesûd b. Ömer b. Abdullah. *Şerhu’l-Makâsîd*. Thk. Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1409/1989.
- Teftâzânî, Sa’deddin Mesûd b. Ömer b. Abdullah. *Şerhü’t-Tavzih ala Tenkih*. Thk. Zekerriyya Umeyrat. 2 Cilt. Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, ts.
- Urmevî, Ebü’s-Sena Siracüddin Mahmûd Siraceddin. *et-Tahsil mine’l-mahsûl*. Thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenid. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1408/1988.
- Urmevî, Taceddin Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hüseyn. *el-Hâsıl mine’l-mahsul fî usuli’l-fıkh*. Thk. Abdüsselam Mahmud Ebu Naci. 2 Cilt. Bingazi: Câmiatu Karyunus, 1994.
- Uz, M. Ali. *Sultânü’l-ulema Baha Veled’den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*. 2. Baskı. Konya: Şems Yayınları, 2004.
- Üsküdarî, Behcetî İsmail Hakkı. *Merakid-i mu’tebere-i Üsküdar: Ünlülerin Mezarları*. Haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1976.
- Vasıf Efendi, Ahmed. *Vasıf Tarihi*. 2 Cilt. Bulak: Bulak Matbaası, 1246.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A’lâm: kamusu teracim: el-hutut ve’s-suver*. 15. Baskı. 8 Cilt. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melayin, 2002.

